

Ελισάβετ Π. ΣΑΡΡΗ*

Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17^ο αιώνα ως τις μέρες μας¹

Εισαγωγή

Κάθε οικισμός προσδιορίζεται από το γεωγραφικό του χώρο. Η Πρέβεζα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ χώρου και ρόλου. Η γεωγραφική θέση, οι ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες καθόρισαν τη μορφή της πόλης στην πάροδο της ιστορίας της μέχρι και σήμερα. Στη γεωγραφική της θέση η Πρέβεζα οφείλει την ύπαρξη και την εξέλιξή της.²

Η Πρέβεζα βρίσκεται δυτικά της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου απέναντι από το ακρωτήριο του Ακτίου και απέχει από αυτό 830 μ. Συνδέει την ηπειρωτική ενδοχώρα με τη νότια Ελλάδα. Η φυσικογεωγραφία της πόλης χαρακτηρίζεται από τις πεδινές εκτάσεις. Η πεδιάδα της στην ευρύτερη περιοχή της διασχίζεται από τον ποταμό Λούρο. Στις καλλιεργούμενες εκτάσεις

* Η Ελισάβετ Π. Σαρρή είναι αρχιτέκτων μηχανικός του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

¹ Η παρούσα μελέτη αποτελεί ερευνητική εργασία διπλώματος για το Τμήμα Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με επιβλέπουσα την καθηγήτρια του Τομέα Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, κ. Κική Καυκούλα. Στο πλαίσιο της έρευνας έγινε συλλογή πληροφοριών από διάφορα είδη πηγών. Κατά βάση η βιβλιογραφία είναι ελληνική. Σημαντική πηγή αποτέλεσαν μαρτυρίες ξένων περιηγητών. Έγινε χρήση βιβλιογραφικού, αρχαικού και φωτογραφικού υλικού και επιτόπια έρευνα με στόχο να γίνει όσο το δυνατό καλύτερη καταγραφή της εικόνας της πόλης στην πάροδο των χρόνων. Αναζητήθηκε βιβλιογραφία στη βιβλιοθήκη του τμήματος Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ. Πλουσιότερο υλικό, όμως, υπάρχει στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Πρέβεζας και στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*. Μεγάλη αξία για την έρευνά είχαν οι μελέτες των Γ. Βελένη και Στ. Μαμαλούκου, οι οποίοι βασιζόμενοι σε παλιές πηγές μας έδωσαν αρκετά στοιχεία για την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης. Για τη βοήθειά τους στην έρευνα ευχαριστίες οφείλω στον κ. Ν.Δ. Καράμπελα, ο οποίος προσέφερε κάθε δυνατή βοήθεια και είχε χρόνο για συζήτηση πάνω σε θέματα που αφορούσαν την εργασία μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής της, στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας και στην πρόεδρό της, κ. Βασιλική Σαρρή.

² ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 33-35.

επικρατούν τα εσπεριδοειδή, ενώ δυτικότερα καλλιεργείται κυρίως η ελιά. Γνωστή είναι για αυτό το λόγο η ονομασία της περιοχής ως *Ελαιώνας*.

Σημαντικό στοιχείο για την πόλη είναι ότι διαθέτει αρκετά φυσικά διαθέσιμα. Η παρουσία του υγρού στοιχείου είναι ισχυρή. Σε μικρή απόσταση βρίσκονται όμορφες παραλίες. Η Πρέβεζα διαθέτει ακόμα περιοχές ιδιαίτερης οικολογικής αξίας, με πιο σημαντική τον υγροβιότοπο του Αμβρακικού κόλπου. Πλεονέκτημα για την πόλη αποτελεί το μεγάλο μήκος των ακτογραμμών που την περιβάλλει.

Ο μεγάλος αριθμός μνημείων που έχουν καταγραφεί από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων στην ευρύτερη περιοχή της φανερώνει την ιστορική και πολιτιστική σημασία της ανά τους αιώνες. Οι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι είναι ο αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης, ο αρχαιολογικός χώρος Μιχαλιτσίου και ερείπια στη θέση Μαργαρώνα.

Η στρατηγική σημασία της τοποθεσίας της Πρέβεζας επηρέασε καθοριστικά τις ιστορικές εξελίξεις στην περιοχή και τη συνεχή εναλλαγή κατακτητών. Το ανάγλυφο του εδάφους και οι επιδρομές των ληστών είχαν ως συνέπεια να ενισχυθεί η θαλάσσια επικοινωνία. Οπότε το λιμάνι διαδραμάτισε το ρόλο ενός από τα σημαντικότερα τουρκοκρατούμενα λιμάνια.

Τέλος, η ονομασία της πόλης δηλώνει τη λειτουργία του χώρου. Υπάρχουν τρεις εκδοχές σχετικά με την προέλευση της ονομασίας της Πρέβεζας. Ο Π. Αραβαντινός υποστηρίζει την αναγωγή στο ιταλικό *Prevesione* (= «προμήθεια», άρα Πρέβεζα = «Προμηθειούπολη»). Οι Δ. Χαρίτων και Φ. Ουσπένσκι υποστηρίζουν τη σλαβική προέλευση εκ του *Perevoz* (= «πέρασμα», «διάβαση»). Τέλος, ο Κ. Άμαντος και ο Π. Φουρίκης υποστηρίζουν την αλβανική προέλευση της ονομασίας εκ του προσηγορικού *Preveze / Preveza* (= «μεταφορά», «διαμετακόμιση»). Οι γερμανόφωνοι μελετητές από τον Max Vasmer (το 1941) ως τους σύγχρονους Peter Soustal και Johannes Koder υιοθετούν την άποψη περί σλαβικής προέλευσης, που μεταφέρθηκε στη σημερινή μορφή μέσω των Αλβανικών.³

³ ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 28-29.

*Γενικά ιστορικά στοιχεία**Η πρώτη οθωμανική κυριαρχία (1477-1684)*

Πρώτη φορά το όνομα *Πρέβεζα* αναφέρεται στο *Χρονικό του Μορέως* για γεγονότα που έλαβαν χώρα το 1292 όταν ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος έστειλε συμμαχικό στόλο εναντίον του ηγεμόνα του Δεσποτάτου της Ηπείρου: *κάτεργα εξήντα ἤλθασι κ' εἶναι τῶν Γενουβίσιων, [...] ἐπέξευαν στήν Πρέβεσαν, κουρσεύουν τά χωρία*.⁴ Το γεγονός ότι την εποχή εκείνη η Πρέβεζα αποτέλεσε στόχο λεηλασίας φανερώνει το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιζε ο οικισμός και ενισχύει την άποψη ότι η Πρέβεζα δεν αποτελούσε απλά επίνειο, αλλά είχε ήδη ζωή αρκετών χρόνων, ώστε να διαθέτει κάποιο μόνιμο πληθυσμό.

Η μεσαιωνική Πρέβεζα υπήρξε συνέχεια της αρχαίας Νικόπολης, κύριο επίνειο της οποίας υπήρξε το λιμάνι Βαθύ.⁵ Ο Π. Φουρικής, με την πολύτιμη συμβολή του στη μελέτη της ιστορίας και των μνημείων της Νικόπολης και της Πρέβεζας, τόνισε ότι είναι λάθος να ταυτίζεται η Παλαιοπρέβεζα με τη Νικόπολη. Χαρακτηριστικά ο Φουρικής περιέγραψε την εξέλιξη της Παλαιοπρέβεζας σε σχέση με τη Νικόπολη ως εξής: σταθμός εμπορικός (σκάλα) – συνοικισμός – χωρίδιον – χωρίον – κώμη – κωμόπολις.⁶

Στο δεύτερο μισό του 15^{ου} αιώνα οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν την Πρέβεζα λόγω της στρατηγικής της θέσης. Σε ανώνυμα βυζαντινά Βραχεία Χρονικά περιγράφονται γεγονότα σχετικά με την «κτίση» της Πρέβεζας, σε άμεση σχέση με τρεις σημαντικές για την πόλη ημερομηνίες: την τουρκική της κατάκτηση το 1477/1478 επί Μωάμεθ Β΄ του «Πορθητή», την πρώτη οχύρωσή της από τους Τούρκους το 1486/1487 επί Βαγιαζήτ Β΄ και τη δεύτερη οχύρωσή της το 1495 επίσης επί Βαγιαζήτ. Η τελευταία έλαβε χώρα στο πλαίσιο της αμυντικής προετοιμασίας των Οθωμανών ενάντια στα κατακτητικά σχέδια του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας, ο οποίος όμως δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει την εκστρατεία του στη νοτιοανατολική Μεσόγειο κατά του Σουλτάνου.⁷ Το Μάιο του 1605 γίνεται επιτυχής κατάληψη της Πρέβεζας από τους ιππότες του τάγματος του Αγίου Στεφάνου.⁸ Οι Οθωμανοί μέσα σε λίγους μήνες ανακαταλαμβάνουν την Πρέβεζα. Η πόλη θα παραμείνει στα χέρια τους έως ότου οι Ενετοί το 1684 την καταλαμβάνουν μεταξύ άλλων περιοχών του Ιονίου.⁹

⁴ ΧΡΟΝΙΚΟ 1990, 365.

⁵ Η πόλη ιδρύθηκε το 29 π.Χ. μετά τη ναυμαχία του Ακτίου σε ανάμνηση της νίκης του Οκταβιανού Αυγούστου το 31 π.Χ. επί του Μάρκου Αντωνίου και της Κλεοπάτρας.

⁶ ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 263-264.

⁷ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

⁸ ΔΟΝΟΣ, στον παρόντα τόμο, 63-116.

⁹ ΔΟΝΟΣ 2007.

Η κυριότερη ασχολία του πληθυσμού αυτήν την περίοδο ήταν η γεωργία και ειδικότερα η καλλιέργεια των σιτηρών και λιγότερο οι εμπορικές δραστηριότητες. Από το λιμάνι στέλνονται προϊόντα κυρίως προς τη Βενετία.¹⁰ Από δημογραφικά στοιχεία γνωρίζουμε τον πληθυσμό της πόλης σε εκείνη την περίοδο. Βέβαια υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις για την ακρίβεια των στοιχείων. Η μείωση του πληθυσμού μετά το 1605 αντικατοπτρίζει τις επιδρομές και λεηλασίες των Φλωρεντινών, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να χαθούν 200-500 κάτοικοι. Ακόμα, γεγονός που επηρέασε τα δημογραφικά στοιχεία της Πρέβεζας ήταν τα κρούσματα πανώλης. Η πόλη ήρθε για πρώτη φορά αντιμέτωπη με τη νόσο το 1622 (Πίν. 1).¹¹

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: Ο πληθυσμός της Πρέβεζας από τα μέσα του 16^{ου} μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αι.

Έτος	Νοικοκυριά	Ψυχές	Μεταβολή %
1564	43	210	
1579	70	297	+ 41,3
1605	300	1.200	+ 404
1623	200	800	- 33,34
1670	400	1.858	+ 132,25

Πηγή: ΚΟΜΗΣ 1999, 44

Όσον αφορά τη διοικητική οργάνωση αυτήν την περίοδο γνωρίζουμε ότι το 16^ο αι. η πόλη της Πρέβεζας ανήκει στο ναχιγιέ της Ρηνιάσας.¹² Η διοίκηση του ναχιγιέ γινόταν από έναν *icmal*, έναν *dizdar* (φρούραρχος), έναν *kethuda* (οικονόμος) και 75 *müstahfizan* (στρατιώτες της φρουράς). Η Πρέβεζα ήταν τσιφλίκι των στρατιωτών και των αξιωματούχων της φρουράς.¹³

Από διηγήσεις του περιηγητή Εβλιά Τσελεμπί¹⁴ μαθαίνουμε ότι το 1670

¹⁰ DELILBAŞI 1993.

¹¹ ΚΟΜΗΣ 1999, 43.

¹² Η Ήπειρος χωριζόταν σε σαντζάκια (Ιωάννινα, Αυλώνας, Δέβλινο). Το σαντζάκι των Ιωαννίνων αποτελούνταν από δύο καζάδες, των Ιωαννίνων και της Άρτας. Οι καζάδες στη συνέχεια χωρίζονται σε διοικητικές περιφέρειες, τους ναχιγιέδες. Η Ρηνιάσα ήταν ναχιγιές του καζά της Άρτας. Βλ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 40-41.

¹³ DELILBAŞI 1993, 60.

¹⁴ Ο Εβλιά Τσελεμπί ήταν Τούρκος χρονογράφος και περιηγητής. Γεννήθηκε το 1611 στην Κωνσταντινούπολη. Έλαβε εξαιρετική μόρφωση και, αφού περιηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και έγραψε λεπτομερώς για κτίρια, αγορές, ήθη, έθιμα και πολιτισμό, το 1640 ξεκίνησε τις περιηγήσεις του εκτός της Πόλης. Το ύφος με το οποίο περιγράφει είναι πολλές φορές υπερβολικό, πλην όμως δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την κατάσταση που βρίσκονταν οι πόλεις και τα χωριά κατά την εποχή εκείνη. Ειδικά για τον ελλαδικό χώρο, πε-

η Πρέβεζα αποτελεί καζά και ανήκει στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Έχει *σούμπαση* (διοικητή) και *καδή* για το κάστρο της Μπούκας. Όμως *κεχαγιάς* (δήμαρχος) δεν υπάρχει όπως και άλλες διοικητικές αρχές.¹⁵

Η ενετική περίοδος (1684-1797) με σύντομη παρεμβολή της τουρκικής κυριαρχίας (1701-1717)

Το 1684 ξεκινά η εκστρατεία του Βενετού Φραντζέσκο Μοροζίνι για την επανακατάληψη παλιών βενετσιάνικων κτήσεων. Μετά την κατάληψη της Λευκάδας θα βρεθεί και η Πρέβεζα υπό ενετική κατοχή και στην περιοχή εγκαταστάθηκε στρατιωτική και πολιτική αρχή.

Όμως με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (26 Ιανουαρίου 1699) λήγει ο δεκαεξαετής πόλεμος μεταξύ της Τουρκίας και των ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων και η Πρέβεζα παραχωρείται στους Τούρκους. Μεταξύ των όρων ήταν και η παραχώρηση από τη Βενετία στην Τουρκία του οικισμού της Πρέβεζας με την προϋπόθεση να κατεδαφιστεί το φρούριό της. Μετά την παράδοση της Πρέβεζας αρκετοί από τους κατοίκους της, για να αποφύγουν τον οθωμανικό ζυγό, αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Έτσι, το 1701 οι Βενετοί πραγματοποίησαν σημαντικό εποικισμό Πρεβεζάνων στη Λευκάδα.¹⁶

Το 1717, ο Ενετός φρούραρχος της Κέρκυρας von der Schulenburg, κέρριψε και πάλι την Πρέβεζα. Η συνθήκη του Πασάροβιτς (21 Ιουλίου 1718) επαναφέρει και επίσημα την Πρέβεζα στα χέρια των Ενετών, και αρχίζει τότε η μεγαλύτερη ενετική κατοχή της πόλης, η οποία κράτησε μέχρι την κατάλυση της ενετικής Δημοκρατίας, το 1797. Τότε, με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο, τον έλεγχο απέκτησαν οι Γάλλοι, μόλις για ένα χρόνο. Το 1798 ο Αλή Πασάς καταλαμβάνει και λεηλατεί την πόλη.¹⁷

Μετά τη λήξη των πολέμων η Πρέβεζα χάνει το ρόλο της ως στρατιωτικό λιμάνι προς όφελος των εμπορικών δραστηριοτήτων. Το διαμετακομιστικό εμπόριο βοηθάει την Πρέβεζα να εξελιχθεί σε σημαντικό εμπορικό κέντρο των δυτικών περιοχών της ελληνικής χερσονήσου. Το λιμάνι της Πρέβεζας παρείχε ασφάλεια ενώ εξυπηρετούσε πέρα από την Ήπειρο ένα κομμάτι της Θεσσαλίας και της Ρούμελης. Επιπλέον, το λιμάνι έγινε πόλος έλξης μεγάλων εμπορών, μεσαζόντων, παραγγελιαδόχων, τεχνιτών, βαρκάρηδων και μικροεμπορών.¹⁸

Υπήρχε δρόμος για άμαξες που ένωνε την Πρέβεζα με την πόλη των Ιωαννίνων. Η πόλη των Ιωαννίνων ήταν τότε έδρα σαντζακίου και καταλαβαί-

ριγράφει πλήθος τόπων, από τη Χειμάρρα ως την Κρήτη και από την Άρτα ως το Σουφλί, δίνοντας πληροφορίες για την οθωμανική Ελλάδα που δε συναντώνται εύκολα αλλού. Πέθανε μετά το 1682, άγνωστο πού.

¹⁵ ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 235-236.

¹⁶ ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 22-23.

¹⁷ ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 24-25.

¹⁸ ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 240-243.

νομε πόσο σημαντική για την οικονομία της Πρέβεζας ήταν η οδική ένωση των δύο πόλεων. Επιπλέον, η ενοικίαση των αλυκών και των ιχθυοτροφιών βοήθησε στην αύξηση των εσόδων της πόλης, τα οποία από το 1686 έως το 1699 πενταπλασιάστηκαν. Η αγροτική δραστηριότητα έφερε ασήμαντους πόρους στην πόλη.

Πρόοδο σημειώνουν οι υλοτομήσεις και οι ναυπηγικές εργασίες. Το μονοπώλιο το είχαν, βέβαια, οι Ενετοί αλλά επιτρεπόταν και στους ντόπιους να υλοτομήσουν προκειμένου να κατασκευάσουν μικρά σκάφη. Η δασική εκμετάλλευση υπήρξε σημαντικός παράγοντας της τοπικής οικονομίας. Οι υλοτομικές εργασίες καλύπτουν τόσο τις ανάγκες τοπικού ταρσανά όσο και το εξαγωγικό εμπόριο ξυλείας. Το εμπόριο αυτού του είδους δεν περιορίζεται στις βενετοκρατούμενες μόνο περιοχές, αλλά επεκτείνεται και σε περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Μετά τη σύντομη παρεμβολή της τουρκικής κυριαρχίας (1701-1717), χωρίς σημαντικές αλλαγές, το 1718 φυτεύεται ο ελαιώνας, το μεγαλύτερο παραγωγικό έργο της εποχής των Ενετών. Οι Ενετοί διένειμαν τις δημόσιες εκτάσεις της αγροτικής περιφέρειας σε μισθοφόρους και άλλους προσκεϊμένους σε αυτούς, ντόπιους και μη, έναντι δεκάτης και με την υποχρέωση να προάγουν την ελαιοκαλλιέργεια. Με τη διανομή των εκτάσεων η ενετική διοίκηση πέτυχε αφενός να καλύψει ανάγκες και σκοπιμότητες, στιγμιαίες ή μακράς προοπτικής, και αφετέρου να υπηρετήσει ένα μακρόπνοο σχέδιο ορθολογικής οργάνωσης και εκμετάλλευσης της κτήσης.¹⁹

Το 18^ο αιώνα η Πρέβεζα έχει εμπορικές σχέσεις με διάφορες χώρες της Ευρώπης και εξάγει: κτηνοτροφικά και γεωργικά προϊόντα, ξυλεία, ψάρια, κουβέρτες, κεντήματα κ.ά. Τα προϊόντα που εισάγονται στην Πρέβεζα είναι: φάρμακα, βιβλία, χαρτικά, μέταλλα, χρωστικές ουσίες κ.ά.²⁰

Από έρευνα της Ρ. Σταμούλη ύστερα από αποδελτίωση νοταριακών βιβλίων της εποχής 1742 έως 1784 μπορούμε να έχουμε πληροφορίες για τις ασχολίες του πληθυσμού, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Σημειώνεται σταδιακή μείωση των προυχόντων (από 22,05% σε 4,47%), αντίστοιχα και στην αγροτική τάξη (από 4,41% σε 3,73%). Αντίθετα παρατηρείται άνοδος στα επαγγέλματα που αφορούν τις εργασίες στο λιμάνι (από 2,94% σε 8,35%), το εμπόριο (από 0,71% σε 4,92%) και στους εργαστηριάρχες-μικροεμπόρους (από 1,43% σε 6,71%).²¹

Ένας ακόμα παράγοντας που επηρέασε την οικονομία του τόπου ήταν η εισαγωγή ανθρώπινου δυναμικού. Ήταν οι λεγόμενοι εποχιακοί μετανάστες. Κάποιοι μικροκαλλιεργητές έφταναν στην Πρέβεζα συνήθως στις αρχές του

¹⁹ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 57.

²⁰ ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ 1990, 54-59.

²¹ ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1981, 94-99.

Οκτωβρίου προκειμένου να δουλέψουν σε υλοτομικές εργασίες.

Ο μουσουλμανικός πληθυσμός, μετά την κατάληψη της Πρέβεζας από τους Ενετούς, εγκαταλείπει σταδιακά την πόλη. Με την επάνοδο της τουρκικής κυριαρχίας προφανώς κάποιοι Μουσουλμάνοι επέστρεψαν αλλά αρκετοί ντόπιοι ήταν αυτοί που μετανάστευσαν σε άλλες ενετοκρατούμενες περιοχές. Όλες αυτές οι μετακινήσεις των πληθυσμών και η εναλλαγή των κατακτητών είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική διακύμανση του πληθυσμού όπως προκύπτει και από τη σύγκριση του Πίνακα 1 και του Πίνακα 2. Η πρόοδος στην οικονομία του τόπου μετά το 1718 ευνόησε την αύξηση του πληθυσμού καθώς προσέλκυσε μεταναστευτικό ρεύμα. Αρκετοί είναι επίσης εκείνοι που φεύγουν από τις οθωμανικές κτήσεις και φτάνουν στην ενετοκρατούμενη Πρέβεζα.²²

Για αυτήν την περίοδο τα δημογραφικά στοιχεία που γνωρίζουμε και τα οποία προέρχονται από ενετικές απογραφές έχουν ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Ο πληθυσμός της Πρέβεζας το 18^ο αιώνα

Έτος	Νοικοκυριά	Ψυχές	Παρατηρήσεις
1719	53	225	Πληθυσμός σε πλινθόκτιστα σπίτια
1722-1724	64	274	Πληθυσμός στον οποίο διανεμήθηκε γη
1737-1738	262	1.210	Πληθυσμός πόλης
1766-1770	450	1.834	Πληθυσμός <i>territorio</i> ²³
1780	390	1.700	Πληθυσμός πόλης
1784	418	1.876	Πληθυσμός πόλης

Πηγή: ΚΟΜΗΣ 1999, 86

Το 1740 οι κάτοικοι της Πρέβεζας κάνουν αίτηση στο Δόγη να δημιουργήσουν αυτοδιοικούμενη κοινότητα. Η αίτηση των Πρεβεζάνων έγινε δεκτή από το Δόγη. Από το 1741 και έπειτα η πόλη και η ευρύτερη περιοχή διοικείται από τον προνοητή και τρεις συνδίκους οι οποίοι μεριμνούν για την εξασφάλιση των συμφερόντων των πολιτών. Ένας γραμματέας συντάσσει τις αποφάσεις των συνδίκων, δύο εκτιμητές φορολογούν τα προϊόντα, τρεις υγειονομικοί φροντίζουν την υγεία των πολιτών και δύο εκτιμητές ασχολούνται με τις ζημιές σε αγροτικές εργασίες. Η θητεία των εκλεγμένων κρατούσε ένα χρόνο, χωρίς οι αξιωματούχοι να έχουν τη δυνατότητα να επανεκλεγούν την επόμενη φορά.

²² ΜΠΕΤΣΟΣ 1993, 71-72.

²³ *Territorio*: περιοχή.

Περισσότερα στοιχεία για τη μορφή της διοίκησης δεν υπάρχουν. Συμπεραίνουμε ότι η πόλη της Πρέβεζας ήταν χαμηλά στη διοικητική ιεραρχία των ενετικών κτήσεων. Μια δεύτερη εκδοχή είναι ότι ίσως οι Ενετοί προσέβλεπαν μόνο στην οικονομική εκμετάλλευση της πόλης.

Η δεύτερη οθωμανική κυριαρχία (1798-1912)

Μετά το 1797 οι τέσσερις πόλεις της Ηπείρου που ήταν κάτω από ενετική κατοχή (Βόνιτσα, Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα) περιήλθαν στους Γάλλους. Το 1798 ξέσπασε πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας από τη μία μεριά και Γαλλίας από την άλλη. Ο Αλή πασάς από τον Οκτώβρη του 1798 κατέλαβε την πόλη της Πρέβεζας. Έχει μείνει το γεγονός της λεηλασίας της πόλης να ονομάζεται «Ο Χαλασμός της Πρέβεζας».²⁴ Μετά την παρέλευση δύο ετών η πόλη απέκτησε σχετική αυτονομία.

Το Μάρτιο του 1800 υπογράφηκε συνθήκη στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ Ρώσων και Τούρκων και η Πρέβεζα, μαζί με τις πόλεις Βόνιτσα, Πάργα και Βουθρωτό παύουν να είναι εξαρτήματα της Επτανήσου και περιέρχονται στην άμεση κυριαρχία του σουλτάνου ως προνομιακές κτήσεις. Σχημάτισαν τη «Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου» με σχετική αυτονομία. Ο κυβερνήτης της Συμπολιτείας, βοεβόδας Αβδουλάχ μπέης, είχε έδρα το Μιχαλίτσι, έξω από τα όρια της περιοχής (*territorio*) της Πρέβεζας. Η Πρέβεζα ήταν η πρωτεύουσα της Συμπολιτείας.²⁵ Η κοινοτική διοίκηση, η φορολογία και η απονομή δικαιοσύνης παίρνουν τη μορφή που είχε ορίσει η ενετική αρχή. Ο εκπρόσωπος του σουλτάνου στις προνομιακές περιοχές ήταν ο βοεβόδας. Η κοινοτική εξουσία αντιπροσωπευόταν από ένα Γενικό Συμβούλιο για κάθε μια από τις προνομιακές πόλεις Πρέβεζα, Βόνιτσα, Πάργα και μια Γερουσία υπεύθυνη για την ευρύτερη περιοχή των σουλτανικών κτήσεων, η οποία απαρτιζόταν από αντιπροσώπους και των τριών πόλεων.

Όταν, όμως, το 1807 η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στην Τουρκία, ο Αλή πασάς δηλητηριάζοντας τον Αβδουλάχ μπέη, κατόρθωσε να γίνει και πάλι κυρίαρχος της Πρέβεζας. Ο Αλή πασάς είναι τώρα ο υπεύθυνος για την είσπραξη των φόρων από το λιμάνι και την αγορά της πόλης. Επιπλέον, όπως είναι αυτονόητο, αυτός ασκεί τη στρατιωτική και διοικητική εξουσία. Από το 1812, όμως, έως το 1820, υιοθετεί το στρατιωτικό νόμο. Ο τρόπος διοίκησης είναι πλέον απολυταρχικός. Μέχρι το 1812 ο Αλή είχε ολοκληρώσει τα οχυρωματικά του έργα στην Πρέβεζα. Ο Μπεκίρ αγάς δεσμεύει όλες τις περιουσίες των Χριστιανών. Οι περιουσίες παραχωρούνται σε νεοφερμένους Τουρκαλβανούς έποικους.²⁶

²⁴ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

²⁵ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

²⁶ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

ΕΙΚΟΝΑ 1: Πρέβεζα. Λεπτομέρεια από την ωραιότερη λιθογραφία της Πρέβεζας που αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα. Λιθογραφία του Γκνώ από το βιβλίο του Στάκελμπεργκ «Η Ελλάδα», 1834 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

Η περίοδος αυτή συνδέθηκε όχι μόνο με εκτεταμένες δημεύσεις περιουσιών και με τρομοκρατικές ενέργειες του Μπεκίρ αγά της Πρέβεζας, αλλά επίσης με ένα πλούσιο έργο οχυρώσεων και κτισμάτων στην πόλη τα οποία είναι εμφανή μέχρι και σήμερα.²⁷

Το φθινόπωρο του 1820, ο γιος του Αλή, Βελής, αναγκάστηκε να παραδώσει την Πρέβεζα στα σουλτανικά στρατεύματα, αφού πρώτα πήρε τους θησαυρούς του στη Λευκάδα και έκαψε το παλάτι, που είχε κτίσει ο πατέρας του στην Πρέβεζα. Από τότε άρχισε η τελευταία τουρκική κατοχή.²⁸ Το 1832 η Πρέβεζα γίνεται έδρα καζά και το 1864 έδρα σαντζακίου (μετά από μεταρρυθμίσεις).²⁹ Το 1881 η Άρτα απελευθερώνεται και το σαντζάκι πλέον αποτελείται από τον καζά της Πρέβεζας, του Μαργαριτίου και του Λούρου. Το 1910 δημιουργείται το σαντζάκι Ρεσαντιέ (Ηγουμενίτσας) με τρεις καζάδες: Μαργαριτίου, Φιλιατών, Παραμυθιάς και έτσι το σαντζάκι της Πρέβεζας αποτελείται από δύο καζάδες: Πρέβεζας και Λούρου. Η πόλη εξελίχτηκε σταδια-

²⁷ ΣΑΒΒΙΔΗΣ & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1991, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

²⁸ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

²⁹ Το σαντζάκι της Πρέβεζας, το οποίο ανήκει στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, είχε τέσσερις καζάδες (Πρέβεζας, Άρτας, Μαργαριτίου, Πάργας).

κά και πάλι σε σημαντικότατο κόμβο της δυτικής Ελλάδας.³⁰

Την περίοδο 1828-1912 πραγματοποιήθηκαν αρκετές ελληνικές πολεμικές επιχειρήσεις προκειμένου να ελευθερωθεί η περιοχή χωρίς όμως επιτυχία. Στις 21^η Οκτωβρίου 1912 η Πρέβεζα απελευθερώνεται, όταν στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου ο ελληνικός στρατός εισήλθε νικηφόρα στην πόλη μετά την ήττα των τουρκικών δυνάμεων κοντά στην αρχαία Νικόπολη.

Είναι γνωστή η αμφίδρομη σχέση μεταξύ πληθυσμού και οικονομίας. Τα πολεμικά γεγονότα και η εναλλαγή του καθεστώτος από σχετικά φιλελεύθερο υπό τους Ενετούς σε απολυταρχικό υπό τον Αλή πασά, είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική ύφεση και την πληθυσμιακή μείωση. Σταδιακά, όμως, ακολούθησε οικονομική άνθηση και ο πληθυσμός αυξήθηκε.

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, η Πρέβεζα ως πόλη-λιμάνι στήριζε την οικονομία της στο εμπόριο και την αλιεία. Ο γνωστός περιηγητής Leake³¹ το 1805 που πέρασε από την πόλη, αναφέρει ότι υπήρχαν 400 οικογένειες που ασχολούνταν με την αλιεία. Επίσης, κάνει αναφορά και στην κατανομή των κερδών σε εταιρείες αλιείας και εμπορίου ψαριών, όπου τα κέρδη μοιράζονται εξίσου σε εργάτες και ιδιοκτήτες.³²

Κατά τη δεύτερη οθωμανική κυριαρχία, οι εξαγωγές από την Πρέβεζα είναι κυρίως αγροτικά προϊόντα. Τα βιοτεχνικά από την άλλη δεν ευνοούνται τόσο. Οι εξαγωγές λαδιού φτάνουν μέχρι την Τεργέστη και την Αυστρία και υπολογίζονται περίπου σε 70 τόνους ετησίως. Τα βελανίδια (χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία της βυρσοδεψίας) φτάνουν στο Λιβόρνο, την Τεργέστη, τη Γενεύη και την Αγγλία. Επίσης γίνονται εξαγωγές σιταριού, καλαμποκιού, κριθαριού, μεταξόσπορων και δερμάτων.

Η αγγλική σημαία κυριαρχεί αυτήν την περίοδο στα πλοία τα οποία χρησιμοποιούν το λιμάνι της Πρέβεζας. Το 40-45% των εξαγωγών έχουν προορισμό τη Μάλτα (κτίση Άγγλων). Επειδή το Ιόνιο έχει χωριστεί σε νότιο και βόρειο με αγγλική και γαλλική κατοχή αντίστοιχα, το λιμάνι της Πρέβεζας παίζει τον ενδιάμεσο κόμβο με σημαντικά οικονομικά οφέλη (δασμοί, λαθρεμπόριο κ.ά.).³³ Μετά το 1881 το λιμάνι της πόλης χάνει τη λάμψη του μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας στην Ελλάδα. Η πόλη δεν έχει ανάπτυξη ενώ βαίνει με φθίνουσα πορεία μέχρι την απελευθέρωση της.

³⁰ ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 40-41.

³¹ Ο William Martin Leake υπήρξε Βρετανός στρατιωτικός, περιηγητής στην Τουρκία και στην Ελλάδα και τοπογράφος. Γεννήθηκε στο Λονδίνο στις 14 Ιανουαρίου 1777 και ολοκλήρωσε τις στρατιωτικές σπουδές του στη Βασιλική Στρατιωτική Ακαδημία. Αφιέρωσε τη ζωή του στην καταγραφή των ταξιδιών του σε Ελλάδα, Τουρκία και αλλού και στην αρχαιολογία και τοπογραφία. Πέθανε στο Μπράιτον, στις 6 Ιανουαρίου 1860. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 166-170.

³² ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 186-198· πρβλ. ΣΤΑΘΗΣ 1976, 39-40.

³³ ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ 1990, 49-60.

Η ποιότητα ζωής δεν είναι ικανοποιητική. Από περιγραφές της εποχής η εικόνα που αποκομίζεται για την πόλη της Πρέβεζας είναι κτίσματα χαμηλά, πλινθόκτιστα και οι δρόμοι στενοί, ακάθαρτοι και σκοτεινοί.³⁴

Όσον αφορά τα δημογραφικά στοιχεία της πόλης σε αυτήν την περίοδο σημαντικό ρόλο έπαιξε ότι η Πρέβεζα αποτέλεσε πόλη-λιμάνι, γεγονός που την ευνόησε δημογραφικά. Τα στοιχεία προέρχονται από αναφορές και εκθέσεις Ευρωπαίων προξένων της Ηπείρου. Ο πληθυσμός της πόλης κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ανέρχεται σε 6.000-6.500 ψυχές. Πιο αναλυτικά, στα τέλη του 1862 ο Γάλλος πρόξενος E. Wiet αναφέρει ότι στην Πρέβεζα κατοικούν 1.223 οικογένειες, ή 6.000 άτομα που χωρίζονται σε 4.450 Χριστιανούς, 1.250 Μουσουλμάνους, 50 Εβραίους και 250 ξένους. Παρόμοια δημογραφικά στοιχεία αναφέρει και ο Άγγλος πρόξενος στα Ιωάννινα, R. Stuart το 1863: 4.500 Χριστιανοί, 1.200 Μουσουλμάνοι, 50 Εβραίοι και 200 ξένοι.³⁵

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: Ο πληθυσμός της πόλης της Πρέβεζας το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα

Έτος	Ψυχές
1856	4.600
1862	5.950
1863	6.000
1873	7.000
1874	6.100
1884	5.700
1888	6.566

Πηγή: ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 37

Μετά την πάροδο 10 ετών οι προξενικές αρχές αναφέρουν ότι ο πληθυσμός της πόλης ανέρχεται σε 7.000, από τους οποίους 5.000 ήταν Χριστιανοί, 1.800 Μωαμεθανοί και 200 Εβραίοι, τσιγγάνοι και ξένοι μαζί. Η αύξηση όμως αυτή είναι εικονική γιατί αυτήν τη φορά στους Μουσουλμάνους υπολογίζονται και οι στρατιώτες της τουρκικής φρουράς. Την περίοδο 1895-1902 το μεταναστευτικό ρεύμα στην Ήπειρο γνώρισε έξαρση και αυτό ευνόησε θετικά τη δημογραφία στην Πρέβεζα.³⁶

³⁴ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 45.

³⁵ Ξένοι θεωρούνται οι Επτανήσιοι και οι «πρεσβευόντες το δυτικό δόγμα», δηλαδή οι Καθολικοί σύμφωνα με επεξηγήσεις ή παρατηρήσεις προξένων.

³⁶ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 36.

ΕΙΚΟΝΑ 2: Παραλιακή άποψη της Πρέβεζας του 1950
(Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

Νεότερο ιστορικό πλαίσιο

Στις 21 Οκτωβρίου 1912 η πόλη απελευθερώνεται από τον τουρκικό ζυγό και προσαρτάται στην ελεύθερη Ελλάδα. Η διοίκησή της εντάσσεται στην ενιαία διοικητική οργάνωση του ελληνικού κράτους. Το 1917 οι δυνάμεις της Entente κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο καταλαμβάνουν την πόλη.³⁷

Μετά το 1922 προκλήθηκε μια σειρά ανακατατάξεων σε δημογραφικό και οικονομικό επίπεδο από την άφιξη των προσφύγων, την οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα μέσα σε μια δυσμενή συγκυρία. Χαρακτηρισμένη ως η «μεγαλύτερη μετακίνηση πληθυσμών στην ιστορία» είναι η αθρόα εισροή προσφύγων στην ελλαδική επικράτεια. Τα προβλήματα που προέκυψαν ήταν η στέγαση, οι υποδομές υποδοχής και εγκατάστασης, η δημόσια υγεία και η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων. Πολυάριθμα προάστια, κωμοπόλεις και χωριά δημιουργήθηκαν για να στεγάσουν τον πρόσθετο πληθυσμό. Το 1923 ιδρύθηκε αυτόνομος οργανισμός με την επωνυμία «Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων» (Ε.Α.Π.), με σκοπό την οριστική στέγαση και την απασχόληση των προσφύγων. Η ίδια η Ε.Α.Π. φρόντισε ώστε, οι αστοί στην πλειοψηφία τους πρόσφυγες που προέρχονταν από τον ίδιο οικισμό ή ευρύτερη περιοχή να εγκαθίστανται μαζί στο ελληνικό έδαφος ως μικροϊδιοκτήτες. Η προσωρινή στέγαση Μικρασιατών προσφύγων έγινε καταρχήν σε γήπεδα, θέατρα, αυλές εκκλησιών, δημόσια κτίρια, παράγκες, σκηνές, χαμόσπιτα και καλύβες που βρίσκονταν σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε οικισμούς αμιγώς προσφυγικούς. Στην Ήπειρο εγκαταστάθηκαν 8.179 πρόσφυγες, δηλαδή το 0,7% του συνόλου των προσφύγων.

³⁷ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου αξίζει να αναφερθεί ένα γεγονός το οποίο σημάδεψε την εικόνα της πόλης. Στην τοποθεσία Βαθύ, «βρήκε τη γαλήνη με μια σφαίρα στην καρδιά», όπως αναγράφεται στην αναθηματική στήλη που στήθηκε από τους Πρεβεζάνους, ο ποιητής των *Νηπενθών* Κώστας Γ. Καρυωτάκης. Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της νεοσυμβολικής και νεορομαντικής σχολής του Μεσοπολέμου αυτοκτόνησε το Σάββατο, 21 Ιουλίου 1928, τριαντατρείς μόλις μέρες ύστερα από την άφιξή του στην Πρέβεζα. Τις λίγες αυτές εβδομάδες έμεινε σε νοικιασμένο δωμάτιο στο γραφικό *Σαϊτάν παζάρ*, σήμερα γωνία οδών Δαρδανελίων και Χρ. Κοντού. Εκεί κοντά στήθηκε το 1991 και προτομή του. Η αυτοκτονία του ποιητή στην Πρέβεζα έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών. Έχουν γίνει συζητήσεις και έχουν γραφεί μελετήματα γύρω από αυτό το γεγονός.³⁸

Κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ανελέητοι βομβαρδισμοί –όχι μόνο από τη γερμανική αεροπορία αλλά και από τη συμμαχική κατά τη διάρκεια της Κατοχής– έπληξαν την πόλη.³⁹ Τα θύματα και οι υλικές ζημιές ήταν πολλές. Το Σεπτέμβρη του 1944 η εμφύλια σύγκρουση ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ μετά την αποχώρηση των κατακτητών ήταν ένα ακόμη τραγικό γεγονός. Τα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου και η μετεμφυλιακή περίοδος ήταν το ίδιο πικρά και δύσκολα για την Πρέβεζα όπως και για όλη την ελληνική επαρχία.

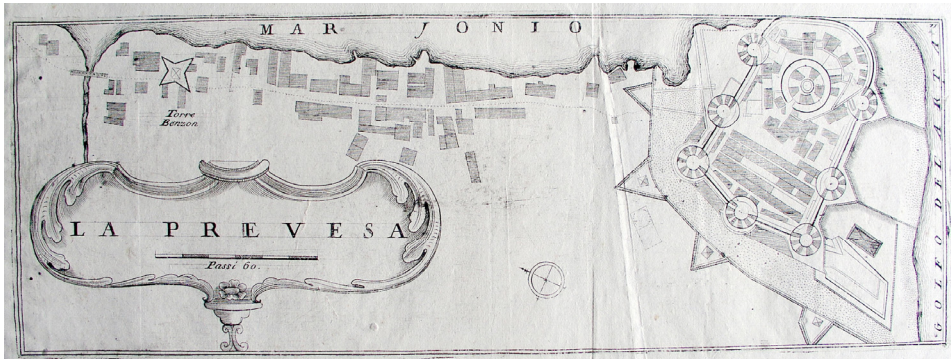
Πίνακας 4: Ο πληθυσμός της Πρέβεζας από το 1913 έως το 2001

Έτος	Πληθυσμός	Μεταβολή πληθυσμού
1913	6.202	
1920	7.576	18,13%
1928	8.659	12,5%
1940	8.923	2,96%
1951	11.008	18,94%
1961	11.172	1,46%
1971	11.439	2,13%
1981	12.662	9,54%
1991	13.341	10,97%
2001	16.321	16,1%

Πηγή: Διεύθυνση Γεωργίας νομού Πρέβεζας· ΕΣΥΕ 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2001

³⁸ Πραγματοποιήθηκε «Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη» στην Πρέβεζα στις 11-14 Σεπτεμβρίου 1986, βλ. ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ 1990.

³⁹ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 215.

ΕΙΚΟΝΑ 3: Χάρτης της Πρέβεζας ο οποίος έγινε αμέσως μετά την κατάληψη της πόλης από τους Βενετούς. Το παλαιότερο σωζόμενο σχέδιο της πόλης. Χαλκογραφία του Κορονέλλι, 1687 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

Η δεκαετία 1950-1960 υπήρξε καθοριστική για την ιστορική διαδρομή της Πρέβεζας. Η Ελλάδα, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης στο δυτικό μπλοκ, δέχεται αμερικανική βοήθεια, μεγάλο ποσοστό της οποίας διατίθεται για την ανασυγκρότηση της αγροτικής οικονομίας και τη διάνοιξη οδικών αρτηριών για την εξυπηρέτηση εμπορικών δραστηριοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο χαράσσεται η Εθνική οδός Αντιρρίου-Ιωαννίνων και συνδέεται με πορθμείο η βορειοδυτική Ελλάδα με την Πελοπόννησο. Η επικοινωνία με την Αθήνα γίνεται ευκολότερη. Ο διαμετακομιστικός ρόλος της Πρέβεζας ατονεί. Η χερσαία επικοινωνία καταργεί την εξάρτηση της ενδοχώρας από το λιμάνι της Πρέβεζας, το οποίο χάνει τη βασική του λειτουργία και αδρανοποιείται. Το τελευταίο πλοίο της γραμμής σταματά το 1963. Η οικονομία της πόλης εισέρχεται σε καθοδική πορεία. Η ελαιοκαλλιέργεια και η αλιεία συρρικνώνονται, ενώ αρχίζει να αναπτύσσεται η τοματοκαλλιέργεια. Η ιδέα της τοματοκαλλιέργειας ήταν καλή και έδωσε μια οικονομική ανάσα στους Πρεβεζάνους. Με την αλλαγή στην οικονομική βάση της πόλης, τερματίζεται μία μεγάλη περίοδος μετά την οποία έχει αλλάξει ο χαρακτήρας της. Προσελκύεται νέος πληθυσμός από τις γύρω αγροτικές περιοχές γεγονός που επηρεάζει τη δημογραφική σύνθεση της πόλης και τις πολιτισμικές της παραδόσεις.⁴⁰ Οι κάτοικοι της Πρέβεζας επίσης, γνωρίζοντας τις φυσικές ομορφιές της πόλης, θέλησαν να στρέψουν την οικονομία τους στον τομέα του τουρισμού. Ξεκίνησαν έργα σιγά-σιγά προς την ανάπλαση και τον εξωραϊσμό της πόλης.

⁴⁰ ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 184-185.

*Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας**Η εξέλιξη της Πρέβεζας την πρώτη Οθωμανική περίοδο (1477-1684)*

Ο 15^{ος} αιώνας ήταν περίοδος αναταραχών για την Αδριατική θάλασσα. Ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού απαιτεί να προικιστεί η Πρέβεζα με σημαντικές οχυρώσεις. Η πρώτη οχύρωση της πόλης έγινε, κατά πάσα πιθανότητα, το 1486-1487 από τους Τούρκους. Το φρούριο –που η οχύρωση του συνεχώς βελτιωνόταν– ταυτίζεται με το λεγόμενο *κάστρο της Μπούκας*, στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου απέναντι από το ακρωτήριο του Ακτίου.⁴¹ Όπως αναφέρει και ο Βελένης, στο σημείο της ακτής, το πλέον προωθημένο προς την απέναντι Αιτωλοακαρνανία, μπορούμε να διακρίνουμε βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους δόμους, ενώ προς το εσωτερικό της πόλης αναπτύσσεται το συγκρότημα των ιαματικών λουτρών και ένα στρατόπεδο.⁴² Η περιοχή είναι γνωστή με την ονομασία *Παλαιοσάραγα*.

«Τα γεωμορφολογικά στοιχεία που επηρέασαν την ανάπτυξη της πόλης και τη διαμόρφωση του πολεοδομικού της ιστού είναι η επίπεδη, χαμηλή παραλία μεταξύ του κάστρου του Αγίου Αντρέα και του φρουρίου της Μπούκας, τα χαμηλά εξάρματα της γης στις θέσεις των φρουρίων του Αγίου Αντρέα και του Αγίου Γεωργίου, ο εξαφανισμένος σήμερα χείμαρρος Καρυδάς που έρεε κατά μήκος της λεωφόρου Ειρήνης και της οδού Καρυωτάκη και τα τενάγη που φαίνεται ότι υπήρχαν παλαιότερα σε διάφορα σημεία της επίπεδης έκτασης».⁴³

Τα χαρακτηριστικά του 17^{ου} αιώνα (Εικ. 3 και 4) μας δίνουν σημαντικά στοιχεία αυτής της περιόδου για τη μορφή του οικισμού τότε. Η πόλη αποτελείται από έναν οικισμό εντός των τειχών του φρουρίου της Μπούκας και ένα ανοχύρωτο προάστιο. Εντός του φρουρίου βρισκόταν οι κληρικοί και οι αξιωματούχοι της εποχής και εκτός των τειχών ο υπόλοιπος πληθυσμός. Στο εσωτερικό του φρουρίου διακρίνεται ένα τζαμί, το οποίο ήταν αφιερωμένο στο Σουλεϊμάν Χαν, και ένα κτίσμα για στρατιώτες. Προφανώς κάποια υπόλοιπα δημόσια κτίρια και κατοικίες υπάρχουν αλλά δεν διακρίνονται στα χαρακτηριστικά. Είναι λογικό, όμως, ο αριθμός τους να είναι περιορισμένος μιας και ο μουσουλμανικός πληθυσμός στην πόλη αυτήν την περίοδο αντιστοιχεί κυρίως στα άτομα που απαρτίζουν τη φρουρά.⁴⁴

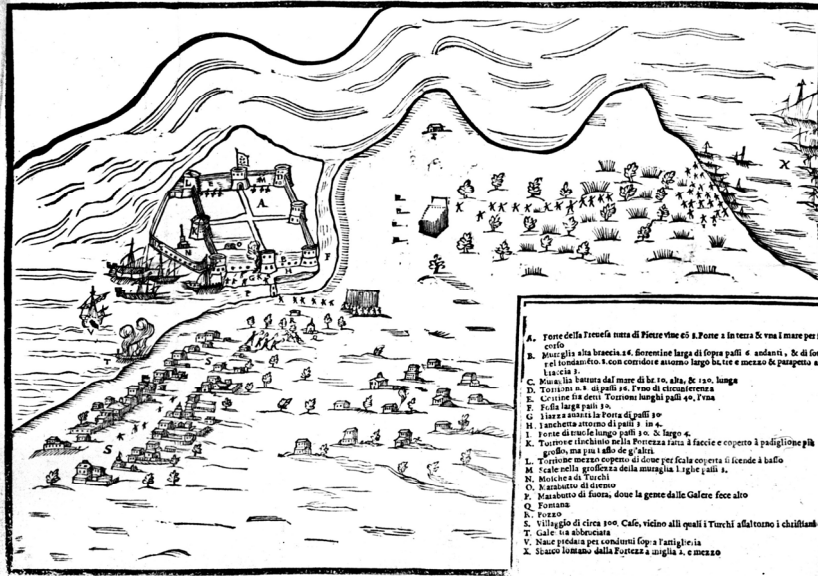
Εντός του φρουρίου ο πολεοδομικός ιστός χαρακτηρίζεται από δύο κεντρικούς οχυρωματικούς άξονες κάθετους μεταξύ τους, οι οποίοι κατέληγαν στις τρεις πύλες του κάστρου και στον κεντρικό μεγάλο πύργο ο οποίος κατέληγε

⁴¹ ΔΟΝΟΣ 2005, 25.

⁴² ΒΕΛΕΝΗΣ 1991, 30-33.

⁴³ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

⁴⁴ DELILBAŞI 1993, 59-60.

ΕΙΚΟΝΑ 4: Χάρτης της Πρέβεζας και του κάστρου της Μπούκας από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας. Στις σημειώσεις του χάρτη δίνονται λεπτομερή στοιχεία για το μέγεθος του κάστρου. Αναφέρεται ότι το «χωριό» έξω από το κάστρο έχει περίπου τριακόσια σπίτια. Σημαντική η σημείωση του τζαμιού μέσα στο κάστρο. Χαλκογραφία αγνώστου, 1605 (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 30)

στην κεντρική πύλη του φρουρίου. Δεξιά και αριστερά του κεντρικού οχυρωματικού άξονα ήταν χτισμένες κατοικίες, ενώ οι εμπορικές δραστηριότητες παρουσιάζουν τάσεις συγκέντρωσης προς την κεντρική πύλη του κάστρου.

Μετά τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ο πολεοδομικός ιστός εντός του φρουρίου αρχίζει να πυκνώνει από οικήματα για τη φρουρά και για το μουσουλμανικό πληθυσμό που έχει αναπτυχθεί στη πόλη. Σημειώνονται 100 περίπου κατοικίες, μονώροφες και διώροφες. Υπήρχαν επιμήκη κτίσματα στο δυτικό μέρος του φρουρίου που προφανώς χρησιμοποιούνται από τη φρουρά ως αποθηκευτικός χώρος. Νοτιοδυτικά του κεντρικού πύργου υπήρχε το τζαμί. Επίσης αναφέρεται η ύπαρξη πυριτιδαποθηκών, αμبارιών, υδραγωγείων, κτιρίου της μπάντας και 40 κανονιών.⁴⁵ Λόγω ενδεχομένως της ανάγκης των κατοίκων για ευρυχωρία, καταδαφίζεται το εσωτερικό τείχος.

⁴⁵ ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 236.

Ο οικισμός έξω από το τείχος (*Borgo*) βρίσκεται βόρεια του φρουρίου κατά μήκος της παραλίας. Στα τέλη του αιώνα εκτεινόταν ως τις εκβολές του χείμαρρου Καρυδά, τη σημερινή οδό Καρυωτάκη. Από τις διηγήσεις του Τούρκου περιηγητή Τσελεμπί μαθαίνουμε ότι το 1670 βρίσκονται εκεί περίπου 30 αρχοντικά σπίτια, μονώροφα και διώροφα, με κήπους, και ο οικισμός περιβάλλεται από εκτάσεις εσπεριδοειδών. Αυτήν την περίοδο, ο οικισμός της Πρέβεζας διαθέτει ένα μοναδικό τζαμί, τρία συνοικιακά προσκυνήματα, ένα *μεντρεσέ* (ιεροδιδασκαλείο), ένα σχολείο, έναν *τεκέ* (μοναστήρι), ένα λουτρό καθώς και ένα χάνι και εκατό συνολικά μαγαζιά.⁴⁶ Για το χριστιανικό πληθυσμό της πόλης δεν μας δίνονται πληροφορίες.

Με την πάροδο των χρόνων η γεωμετρικότητα του πολεοδομικού ιστού μέσα στο φρούριο χάνεται. Ο ιστός αποκτά πλήθος στενών δρόμων. Έξω από τα τείχη ο πολεοδομικός ιστός επεκτείνεται με κάποιους περιορισμούς, οι οποίοι επιβάλλονται από γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά όπως ο χείμαρρος, ο βάλτος και η θάλασσα.

Σε απόσταση 2,5 χλμ. από το φρούριο βρίσκεται το λιμάνι του οικισμού το οποίο είναι γνωστό με την ονομασία *Μαργαρώνα* ή αλλιώς «Βαθύ». Πρόκειται για φυσικό λιμάνι προστατευμένο από τους ανέμους, με βαθιά νερά και δυνατότητα να χωρέσει 200 περίπου πλοία της εποχής. Εκεί υπάρχει και το ναυπηγείο για την επισκευή των πλοίων.

Επιπλέον, σε χαρακτηριστικά διακρίνουμε ένα τουρκικό νεκροταφείο μεταξύ του χείμαρρου Καρυδά και της Βρυσούλας, μιας και τα νεκροταφεία φτιαχόταν πάντα εκτός των ορίων του οικισμού.

*Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας την ενετική περίοδο (1684-1798)*⁴⁷

Σε σημαντικά σημεία γύρω από το προάστιο, που βρισκόταν παλιότερα εκτός των τειχών, υπάρχουν τρεις κυκλικοί πύργοι με αναχώματα στη βάση τους. Οι πύργοι είχαν κτισθεί από τον προνοητή Νικολό Λεόν μεταξύ 1684 και 1687. Επίσης, το φρούριο ενισχύθηκε με σημαντικές οχυρώσεις από τον Μοροζίνι.⁴⁸

Στον οικισμό οι αλλαγές δεν είναι μεγάλες σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Εντός των τειχών μια μετατροπή που έγινε οφείλεται πάλι στον Μοροζίνι, ο οποίος διέταξε να μεταβληθεί το κυριότερο τζαμί της πόλης σε εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ το 1684.⁴⁹ Όσον αφορά τον οικισμό εκτός των τειχών αυτός εκτείνεται ως τις εκβολές του χείμαρρου Καρυδά. Οι Χριστιανοί συγκεντρώνονται ακόμα γύρω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

⁴⁶ ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 236-237.

⁴⁷ Στην ενότητα αυτή συμπεριλαμβάνεται η σύντομη κυριαρχία των Οθωμανών 1701-1717 έτσι ώστε να παρουσιαστεί ολοκληρωμένη η εικόνα της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης.

⁴⁸ ΔΟΝΟΣ 2005, 25.

⁴⁹ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1986, 223-224.

Το 1701, όπως προέβλεπε η συνθήκη του Κάρλοβιτς, το φρούριο της Μπούκας ανατινάσσεται. Οι Οθωμανοί, αφού δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν το κατεδαφισμένο φρούριο της Μπούκας, θέλησαν να ενισχύσουν την άμυνά της πόλης. Έτσι, χτίζεται μετά το 1701 κάστρο, το λεγόμενο σήμερα του Αγίου Αντρέα, το οποίο υπάρχει βελτιωμένο ακόμα στη θέση του στο κέντρο της πόλης. Το σχήμα του δηλώνει, σχεδόν με βεβαιότητα, ότι είναι το τετράπλευρο-ορθογώνιο οχυρό, το οποίο με την επωνυμία «PIANTA DI PREVEZA» εικονίζεται στις βενετικές αρχαιακές πηγές του τέλους του 18^{ου} αιώνα, ένα φρούριο τελείως διαφορετικό από εκείνο στη θέση «Μπούκα».

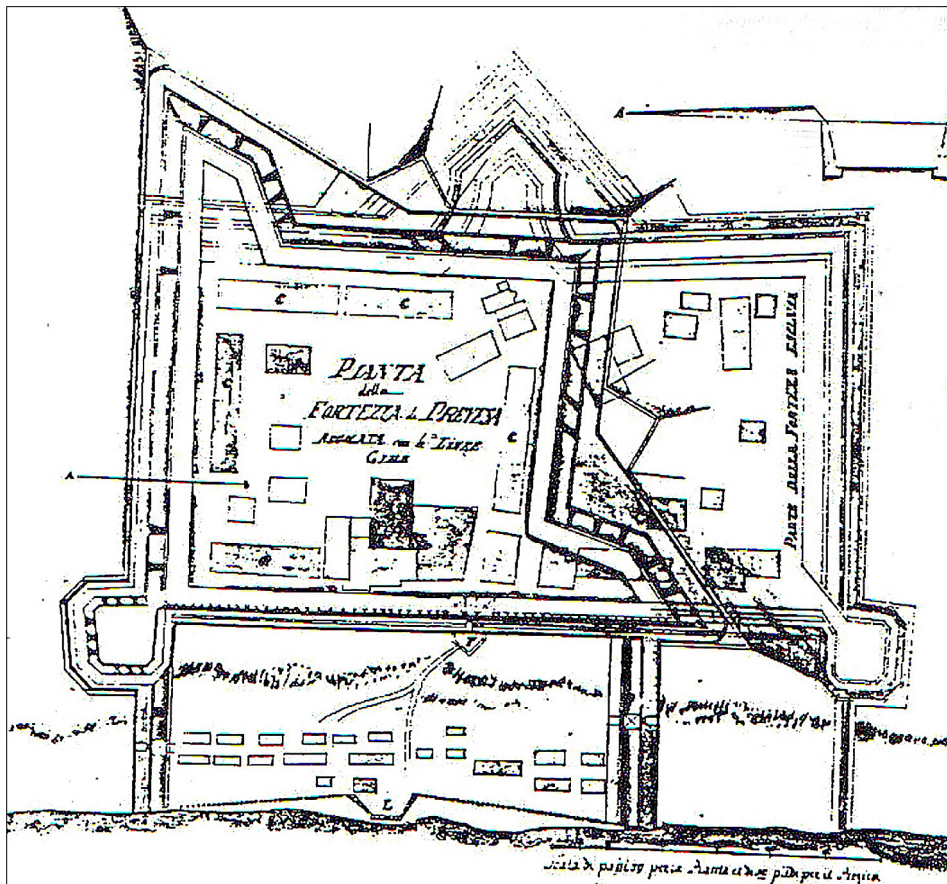
Μετά το δεκαεξαετή πόλεμο μεταξύ της Τουρκίας και των ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων, καταστράφηκε μεγάλο μέρος του οικισμού έξω από το φρούριο. Αρκετοί αυτόχθονες εγκατέλειψαν την πόλη και έφυγαν προς βενετικές κτίσεις. Ο πληθυσμός συρρικνώνεται. Τη μικρή αυτήν περίοδο της τουρκοκρατίας (1701-1717), η κατάσταση ήταν ασταθής. Έτσι, ο αιώνας που ακολούθησε υπήρξε καθοριστικός για τη μετέπειτα εξέλιξη της πολεοδομίας στην Πρέβεζα.

Όταν η πόλη επανήρθε στη βενετική κατοχή το 1717, επικράτησε πάλι κλίμα ειρήνης και ασφάλειας και κατά συνέπεια ευνοήθηκε η εξέλιξη του οικισμού. Οι έποικοι έρχονται στην Πρέβεζα από τουρκοκρατούμενες περιοχές και έτσι εξηγείται και η πληθυσμιακή αύξηση. Ο εποίκισμός προσδίδει ιδιότητες στην πολεοδομική εξέλιξη της πόλης, οι οποίες την επηρεάζουν ακόμα και σήμερα.

Μετά την καταστροφή του φρουρίου της Μπούκας, το στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο μεταφέρεται στο «PIANTA DI PREVEZA», οπότε από εκεί αρχίζει η ανάπτυξη του οικισμού. Οι κατοικίες σε αυτήν την περίοδο είναι μεταξύ του χειμάρρου Καρυδά και του νέου φρουρίου. Επίσης η πόλη αρχίζει να πυκνώνει και δυτικά του χειμάρρου αλλά με μικρότερη ένταση. Ακόμα κατοικίες πρέπει να υπήρχαν και μπροστά από το κάστρο στην παραλία όπως φαίνεται από χειρόγραφο σχέδιο (Εικ. 5). Η περιοχή της αγοράς αναπτύχθηκε επί ενετοκρατίας με χαρακτηριστική την ανάμειξη χρήσεων εμπορίου και κατοικίας, γεγονός που ισχύει μέχρι και τις μέρες μας.

Η Πρέβεζα αυτήν την περίοδο αποτελείται από τις εξής οχτώ ενορίες: του Αγίου Αντρέα (στο φρούριο), της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Αγίου Χαραλάμπους, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, του Αγίου Αθανασίου, των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Νικολάου.⁵⁰

⁵⁰ Αυτήν την περίοδο η αδόμητη έκταση της πόλης διαιρείται σε οχτώ φέουδα και μοιράζεται σε οχτώ οπλαρχηγούς που είχαν πάρει μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις με το μέρος των Βενετών. Αυτοί με τη σειρά τους μοίρασαν το φέουδό τους σε συγγενείς και σε άλλους συνεργάτες τους, ενώ όσες εκτάσεις γης έμειναν ενοικιάστηκαν σε ιδιώτες. Κάθε φέουδο θα έπρεπε να έχει και έναν ενοριακό ναό.

ΕΙΚΟΝΑ 5: Σχέδιο του κάστρου του Αγίου Αντρέα και προτάσεις βελτίωσης. Επιχρωματισμένο χειρόγραφο σχέδιο άγνωστου από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, 18^{ος} αι. (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 31)

Η νεότερη Πρέβεζα έχει στοιχεία από τον πολεοδομικό ιστό που αναπτύχθηκε αυτήν την περίοδο. Χαρακτηριστικό που δεν έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό μέχρι σήμερα είναι το πυκνό δίκτυο δρόμων παράλληλων και κάθετων στην παραλία. Άλλοι ακανόνιστοι και αραιοί υπήρχαν στον υπόλοιπο οικισμό. Οι Ενετοί χειρίζονται τις χαράξεις ορθολογικά, έτσι προέκυψαν χαράξεις με τη μορφή σχάρας. Από τις διηγήσεις του περιηγητή Leake⁵¹ μαθαί-

⁵¹ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 187.

νομε ότι περνώντας από την Πρέβεζα συνάντησε μια πόλη σχετικά αραιοκατοικημένη, όπου κάθε σπίτι είχε το δικό του κήπο με δέντρα και λαχανόκηπο.

Ελεύθεροι χώροι τότε ελάχιστοι υπήρχαν. Στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου υπήρχε μια διαμορφωμένη πλατεία από την προηγούμενη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι υπόλοιπες εκκλησίες δεν διέθεταν ελεύθερους χώρους. Χώρος συγκέντρωσης και κοινωνικών επαφών για την πόλη θεωρείται η αγορά η οποία ακολουθούσε, όπως προαναφέραμε, γραμμική διάταξη παράλληλη με την παραλία, ένα δρόμο δηλαδή πιο πάνω. Η επαφή με την εξοχή ήταν άμεση στην Πρέβεζα οπότε η έλλειψη ελεύθερων χώρων δεν γινόταν αισθητή.

Σημαντικά κτίρια

Το μόνο δημόσιο κτίριο που χρονολογείται χωρίς αμφιβολία είναι ο πύργος του Ωρολογίου, κτίσμα του 1752. Πρόκειται για κτίσμα καθαρά βενετσιάνικης τεχνοτροπίας και επιρροής. Είναι ένας πέτρινος, τετράγωνος σε κάτοψη πύργος με τέσσερις στάθμες, η τελευταία στάθμη του καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο. Πάνω στο εξωράχιο της ήταν τοποθετημένη, ακάλυπτη αρχικά, η καμπάνα του ωρολογίου.⁵²

Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι υπήρχε ένα ενετικό διοικητήριο στη θέση όπου αργότερα χτίστηκε το Γενί Τζαμί. Το τελωνείο της πόλης βρίσκεται σχετικά στο κέντρο της πόλης, στα όρια της ενορίας του Αγίου Χαραλάμπους. Επίσης υπήρχε υγειονομείο στα όρια της πόλης, στην περιοχή που και σήμερα ακόμα ονομάζεται «Φόρος».⁵³ Ακόμα, υπάρχουν πληροφορίες ότι στην περιοχή του κάστρου του Αγίου Αντρέα, μέσα από το προτείχισμα, υπήρχε μεγάλη ευρύχωρη αίθουσα στην οποία συνεδρίαζε το κοινοτικό συμβούλιο.⁵⁴

Όσον αφορά την εκπαίδευση, από το 1718 υπήρχαν γραμματοδιδασκαλεία όπου διδασκόταν η ιταλική γλώσσα. Τα σχολεία λειτουργούσαν στους νάρθηκες των εκκλησιών. Μόνο μετά το πέραςμα του Κοσμά του Αιτωλού⁵⁵ έχουμε ίδρυση σχολείων στην Πρέβεζα. Το πρώτο ελληνικό σχολείο το απέκτησε η Πρέβεζα μόλις το 1779 όπως μας έγινε γνωστό από επιστολή στους κατοίκους της Πρέβεζας.⁵⁶

Πέντε από τις εκκλησίες της περιόδου της Ενετοκρατίας σώθηκαν ως τις μέρες μας σε κατάσταση που προσφέρεται για κάποιες παρατηρήσεις. Πρόκειται για μονόκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές αρκετά μεγάλων διαστάσεων. Τα μορφολογικά στοιχεία των περισσότερων από αυτές, όπως ο Άγιος Αθανάσιος

⁵² ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

⁵³ Η προέλευση του ονόματος «Φόρος» προέρχεται από το φόρο που πλήρωναν για την είσοδο στην πόλη.

⁵⁴ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 35.

⁵⁵ Ο Άγιος Κοσμάς δίδαξε στην Πρέβεζα από το 1758 έως το 1779, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1957, 225.

⁵⁶ ΚΑΡΖΗΣ 1993, 59-62.

και η Αγία Παρασκευή, ανήκουν σχεδόν εξολοκλήρου στην παλαιότερη, τοπική αρχιτεκτονική παράδοση. Σπανιότερα, όπως στην περίπτωση του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Χαράλάμπους, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 18^{ου} αιώνα, αυτά προέρχονται από το επτανησιακό μπαρόκ.⁵⁷

Στο εξωτερικό του φρουρίου υπήρχε ναός αφιερωμένος στον Άγιο Αντρέα. Επίσης, υπήρχε και ένας ρωμαιοκαθολικός ναός στο εσωτερικό του φρουρίου, ο οποίος μετατράπηκε σε πυριτιδαποθήκη.⁵⁸

Κατοικίες

Δεν είναι δυνατόν για αυτήν την περίοδο να έχουμε χρονολογίες για τις κατοικίες του οικισμού. Μεγάλο ποσοστό από αυτές καταστράφηκε στο χαλασμό που ακολούθησε. Τα στοιχεία που υπάρχουν αφορούν περιγραφές μιας και δεν έχουν διασωθεί κτίρια ή χαρακτηριστικά. Κάποια από τα σπίτια είναι σπιτοκάλυβα, ενώ υπάρχουν αρκετά σπίτια πιο εύπορων σε ενετικό ρυθμό. Σύμφωνα με μια απογραφή του 1780 η Πρέβεζα αποτελείται από 87% πέτρινα σπίτια και 13% πλινθόκτιστα. Επιπλέον το 82% είναι μονώροφα και το 18% διώροφα.⁵⁹

Ελάχιστοι είναι οι πόροι αυτήν την περίοδο για την οικοδόμηση αξιόλογων κτισμάτων. Όσον αφορά τα σπιτοκάλυβα, η επιφάνειά τους δεν ξεπερνά τα 60 τ.μ. και το ύψος τα 3 μέτρα. Η τοιχοποιία, λόγω και του μικρού ύψους της οικοδομής ήταν ανθεκτική στους σεισμούς. Δενόταν με δρύινα ξύλα πάνω από την πόρτα, τα παράθυρα και στο πάνω μέρος του τοίχου, όπου ακουμπούσαν τα ξύλα της στέγης. Δρύινα ήταν και τα ξύλα της στέγης, οι σκελετοί των κουφωμάτων και αργότερα και τα πατώματα. Η πόρτα του σπιτιού ήταν στην πίσω πλευρά. Στο δρόμο ήταν η αυλόπορτα. Στο βάθος της αυλής ήταν οι βοηθητικοί χώροι. Τα ανοίγματα ήταν μικρών διαστάσεων και ήταν κατασκευασμένα με καρφωμένες σανίδες. Στο δάπεδο της οικοδομής έστρωναν λάσπη από κοκκινόχωμα. Αργότερα τοποθετήθηκαν τα ξύλινα ταβάνια και στα παράθυρα τελάρα με υαλοπίνακες. Στη μια πλευρά από την πόρτα, χώρισαν με τσατμά δύο μικρές κρεβατοκάμαρες. Ο μεγαλύτερος χώρος ήταν η υποδοχή. Για νερό η κάθε οικογένεια είχε το δικό της πηγάδι.⁶⁰

Άλλη μια λαϊκή κατασκευή κατοικίας ήταν με πλίνθο. Με κοκκινόχωμα έφτιαχναν πηχτή λάσπη στην οποία έριχναν λίγο άχυρο. Το κτίσμα ήταν ζεστό και ανθεκτικό στους σεισμούς. Δεν είχε αντοχή όμως στη βροχή. Για αυτό το λόγο έκτιζαν τα θεμέλια με πέτρα μέχρι 40 εκ. πάνω από το έδαφος και έριχναν ασβέστη.⁶¹

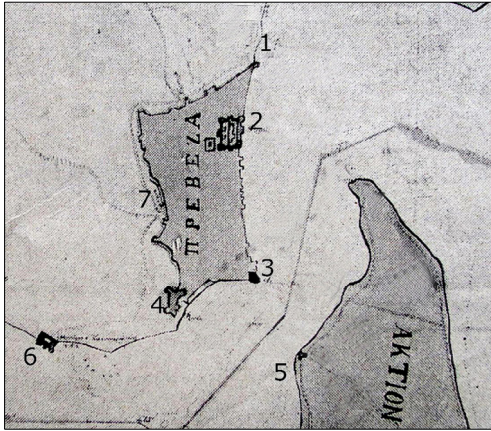
⁵⁷ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

⁵⁸ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1986, 223-224· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 70, υποσημ. 21.

⁵⁹ ΚΟΜΗΣ 1999, 171-172.

⁶⁰ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 274.

⁶¹ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 274.

ΕΙΚΟΝΑ 6: Λεπτομέρεια χάρτη της Πρέβεζας του 1880, όπου έχουν σημειωθεί από τη συγγραφέα οι οχυρώσεις της πόλης:

1. Ο προμαχώνας της Βρυσούλας·
2. Το κάστρο του Αγίου Αντρέα·
3. Η θέση Παλαιοσάραγα·
4. Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου·
5. Το κάστρο του Ακτίου·
6. Το κάστρο του Παντοκράτορα·
7. Η τάφος

(ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 19)

Προφανώς υπήρχαν και κατοικίες καλύτερης κατασκευής για πιο εύπορες οικογένειες. Αρκετές καταστράφηκαν στο χαλασμό όπως προαναφέρθηκε, και δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία.

*Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας τα χρόνια του Αλή πασά (1798-1820) και κατά τη δεύτερη οθωμανική κυριαρχία (1820-1912)*⁶²

Με την τελική επικράτηση του Αλή πασά αρχίζει μια σημαντική δραστηριότητα για την αμυντική κάλυψη της Πρέβεζας, με κατασκευή κυρίως νέων φρουριών και φυσικά την ενίσχυση των υπάρχόντων.

Το υπάρχον κάστρο του Αγίου Αντρέα ανακαινίζεται ριζικά το 1807. Ολόκληρο το κάστρο εκτός από την ανατολική του πλευρά ανοικοδομήθηκε και έφτασε σε μήκος τα 285 μ. και σε πλάτος τα 140 μ. περίπου. Οι παλιοί προμαχώνες προς τη θάλασσα επεκτάθηκαν και ενισχύθηκαν, ενώ οι τρεις νέοι προμαχώνες, δύο γωνιακοί και ένας ενδιάμεσος προς την ξηρά, ανακατασκευάστηκαν και βελτιώθηκαν. Ένας κανονικός δεύτερος περίβολος δημιουργήθηκε στα ανατολικά του φρουρίου, προς τη θάλασσα με την οικοδόμηση καλοχτισμένου προτειχίσματος με μια ισχυρή κύρια πύλη στη νότια πλευρά του και μια βοηθητική στη βόρεια.⁶³

Αυτήν την περίοδο κατασκευάστηκε και η τάφος. Η τάφος περιβάλλει όλο το μέρος της πόλης. Το μήκος της είναι περίπου 4 χλμ., το πλάτος περίπου 8 μ. στη βάση και 10μ. στην κορυφή. Το βάθος είναι περίπου 5 μ. Ήταν

⁶² Το 1797 η πόλη παραδίδεται στους Γάλλους για ένα μόνο χρόνο. Το χρονικό διάστημα της κυριαρχίας τους στην πόλη είναι μικρό ώστε να επηρεάσει την πολεοδομική της εξέλιξη.

⁶³ Αναφέρει ο Άγγλος διπλωμάτης Ουίλιαμ Τέρνερ ο οποίος ταξίδευε με αποστολή στα Γιάννενα το καλοκαίρι του 1813.

κτισμένη και από τις δύο πλευρές με πέτρα. Με στόχο να ενισχυθεί η άμυνα τις τάφρου σε ορισμένα σημεία υπάρχουν προεξοχές. Υπήρχαν τρία ξύλινα γεφύρια τα οποία έδιναν είσοδο σε ισάριθμες πόρτες κτιρίων, που στέγαζαν φυλάκια. Με την απελευθέρωση της πόλης έχουν γίνει πολλές επεμβάσεις σε ολόκληρο το μήκος της τάφρου, τόσο με την επίχωση του πυθμένα της σε ορισμένα σημεία, όσο και στις παρειές του τείχους και του αντερείσματός του. Η φθορά της άρχισε ήδη αμέσως μετά την κατασκευή της, όπως μας πληροφορούν τα ταξιδιωτικά κείμενα της εποχής.⁶⁴ Η τάφος είχε τρεις πύλες και ενδεχομένως τέταρτη για την επικοινωνία της πόλης με την ύπαιθρο.⁶⁵

Από τα λίγα εναπομείναντα σήμερα στοιχεία μπορούμε να ερευνήσουμε τη μορφή και τη λειτουργία της τάφρου. Η τάφος ξεκινά από τα βόρεια της πόλης σε επαφή σχεδόν με την ακτογραμμή. Στη θέση αυτή υπάρχει ο ισχυρός παράκτιος προμαχώνας της Βρυσούλας. Ακολουθεί ευθύγραμμη πορεία με κατεύθυνση νότια-νοτιοδυτική και στη συνέχεια αλλάζει κατεύθυνση νότια-νοτιοανατολικά μέχρι να συναντήσει εκ νέου τη θάλασσα αφού περιβάλλει τη δυτική πλευρά του κάστρου του Αγίου Γεωργίου, περιλαμβάνοντας συνολικά μια έκταση 100 περίπου ha. Στο πρώτο σκέλος διακρίνονται τρεις κυκλωτερείς επιχώσεις που εξέχουν από τον άξονα της τάφρου προς το εξωτερικό. Το έργο διαμορφώθηκε σε πεδινό έδαφος, εκμεταλλεζόμενο πλήρως το φυσικό ανάγλυφο, αλλά και με εκτεταμένες επιχώσεις και αποχωματώσεις. Όλο το έργο ξεπερνά τις κρατούσες στην περιοχή αντιλήψεις οχύρωσης που εμμένουν στην κλασική μορφή των κάστρων-οχυρών. Φαίνεται ότι οι Γάλλοι σύμβουλοι του Αλή πασά κατάφεραν τελικά να του μεταφέρουν τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην εποχή του και να εφαρμόσουν μια νέα μορφή οχύρωσεων στην περιοχή.⁶⁶ Η κατασκευή της τάφρου δίνει χαρακτηριστήρα αυτονομίας στην πόλη και την προσανατολίζει προς το λιμάνι της.

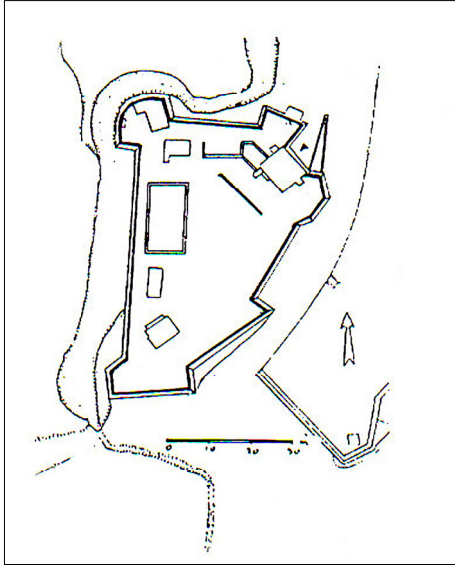
Στο νοτιότερο άκρο της παλιάς πόλης της Πρέβεζας χτίστηκε μεταξύ 1808 το φρούριο του Αγίου Γεωργίου, γνωστό και ως *Γενί Καλέ* (= νέο φρούριο), χτισμένο σε φυσικό ύψωμα του εδάφους για να ελέγχει τα στενά του Αμβρακικού κόλπου. Κατασκευάστηκε υπό τις οδηγίες του Γάλλου μηχανικού Vaudoisourt όπως και τα υπόλοιπα έργα αυτής της εποχής και διατηρεί σχεδόν ακέραιο ολόκληρο τον οχυρό περίβολό του. Έχει μήκος 200 μ. και πλάτος 75 μ. και φέρει δύο προμαχώνες επί των άκρων της βόρειας πλευράς. Η τοιχοποιία του έχει τα ίδια κατασκευαστικά στοιχεία με τα περισσότερα τμήματα του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, και με αντίστοιχα του φρουρίου του Παντοκράτορα.⁶⁷

⁶⁴ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 230.

⁶⁵ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 46

⁶⁶ ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 61.

⁶⁷ ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 56.

ΕΙΚΟΝΑ 7: Το κάστρο
του Αγίου Γεωργίου
(ΣΜΥΡΗΣ 2001, 233)

Το κάστρο του Παντοκράτορα με τη σημερινή του ονομασία υψώνεται περίπου ένα χιλιόμετρο δυτικά από την πόλη της Πρέβεζας. Είναι χτισμένο πάνω σε βραχώδη ακτή σε θέση με μεγάλη στρατηγική σημασία μπροστά από τον Αμβρακικό κόλπο. Έχει περίβολο, σχήματος κανονικού πενταγώνου, και ένα δεύτερο περίβολο σε χαμηλότερο επίπεδο που εκτείνεται μεταξύ του κύριου οχυρού και της ακτής. Κατά το Βελένη μόνο ο κεντρικός πυρήνας του οχυρού κατασκευάστηκε βάσει σχεδίων του Γάλλου αξιωματικού Vaudoncourt, το 1807, ενώ ο εξωτερικός περίβολος είναι προσθήκη των μέσων του 19^{ου} αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα έγιναν αρκετές αναδιαρθρώσεις στην άμυνα της πόλης. Η θέση «Μπούκα» κράτησε την ονομασία και

μετά την καταστροφή του φρουρίου της διατηρώντας στρατιωτική χρήση. Ενόψει του Ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897 έγιναν νέα οχυρωματικά έργα από τους Τούρκους. Αυτά αφορούν την εξαρχής κατασκευή πυροβολείων «Χαμηδιέ» στην Παργινόςκαλα και «Καλ-Μπαμπά» στον Παντοκράτορα. Τα παλιότερα πυροβολεία στα Παλαιοσάραγα και στη Βρυσούλα ανακαινίστηκαν. Σήμερα δυστυχώς διασώζονται μόνο οι βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους όγκους στη θέση «Μπούκα».⁶⁸ Η μορφή της πόλης παγιώνεται μετά τα νέα κατασκευαστικά οχυρωματικά έργα του Αλή πασά. Οι αποφάσεις αυτές φανερώνουν την αυτονομία που επιδίωξε να δώσει στην πόλη ορίζοντας το χώρο της. Η πόλη μπορεί να ελέγχει τι εισάγει και τι εξάγει τα αγαθά αφού θα περάσουν από τις πύλες της. Όσον αφορά τον οικισμό η πόλη μετά το 1820 και ολόκληρο το 19^ο αιώνα διατήρησε τη σπουδαιότητά της ως λιμάνι. Ο οικισμός δέχεται κάποιες επεκτάσεις στα όριά του αλλά ο υπόλοιπος πολεοδομικός του ιστός παραμένει ως είχε στην προηγούμενη περίοδο. Ο προσανατολισμός της πόλης στο λιμάνι της μας οδηγεί σε μια εικόνα που όλη η πόλη να αποτελείται από την παραλιακή, σήμερα οδό Ελ. Βενιζέλου, και την αμέσως επόμενη παράλληλό της, τη σημερινή οδό Εθνικής Αντιστάσεως. Σε αυτούς τους δύο δρόμους συγκεντρωνόταν η ζωή της πόλης με τις ζωτικές

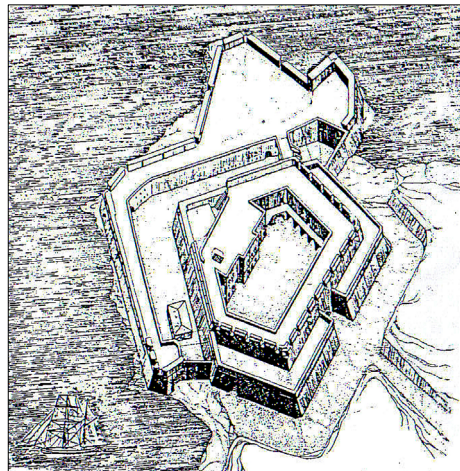
⁶⁸ ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 53.

χρήσεις για την κοινωνική και οικονομική ζωή της.⁶⁹ Ακόμα, κατά μήκος της σημερινής οδού Π. Τσαλδάρη, που συνδέει την περιφέρεια με το λιμάνι, βρίσκονται χρήσεις όπως υπηρεσίες, εργαστήρια και καταστήματα για την εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων της υπαίθρου. Άρα, επί της Τσαλδάρη και των άμεσα συνδεδεμένων με αυτή οδών, είχαμε συγκέντρωση χρήσεων όπως χάνια, κηροποιεία, σαμαράδικα, τσαρουχάδικα, πεταλωτήρια, γανωματάδικα, γουναράδικα, οπλοποιεία.⁷⁰

Οι σημερινές κύριες αρτηρίες ήταν και τότε αυτές που αποτελούσαν το οδικό δίκτυο για την πόλη αν και, βέβαια, υπό εντελώς άλλη μορφή.

Καταρχήν είναι η παραλιακή σημερινή οδός Ελ. Βενιζέλου η οποία τότε συγκέντρωνε την εμπορική και επιβατική κίνηση της πόλης. Πάνω της κατέληγαν οι «σκάλες». Εκεί έδεναν οι μαούνες και μεταφόρτωναν τα εμπορεύματά τους από τα μεγαλύτερα πλοία που βρίσκονται ανοιχτά από την πόλη. Δεύτερη σημαντική οδός για το κυκλοφοριακό σύστημα ήταν η σημερινή οδός Εθνικής Αντιστάσεως. Είναι η πρώτη παράλληλος από το λιμάνι, όπως προανέφερα. Όπως και σήμερα συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών καταστημάτων. Ήταν και τότε η αγορά της πόλης. Αυτή η οδός το 16^ο αιώνα έφτανε ως το φρούριο της «Μπούκας». Δύο ακόμα βασικές οδοί ήταν η οδός Π. Τσαλδάρη, όπως προαναφέρθηκε, και η οδός Κλεμανσώ.⁷¹ Είναι αυτές που συνδέουν το λιμάνι με την ύπαιθρο. Οι δρόμοι κοντά στην αγορά αναφέρονται ως στενοσόκακα με καλντερίμια, ενώ οι άλλοι που βρίσκονται πιο έξω ήταν και εκείνοι στενοί και χωματεροί, χωρίς κράσπεδο. Αυτούς τους στενούς δρόμους πέρα από τα κτίρια τους παισιώνουν καλαμιές και βουρλιές.⁷²

Η πόλη αυτήν την περίοδο ήταν χωρισμένη σε δώδεκα *μαχαλάδες* (= συνοικίες): Παλαιοσάραγα ή Αγίου Νικολάου, Γενί Τζαμί ή Αγίου Κωνσταντίνου, Προύσα ή Αγίου Βασιλείου, Γεφυροπούλου ή Χρυσοστόμου, Ομέρ Πασά ή Αγίας Παρασκευής, Αγορά, Ρολόι ή Αγίου Χαραλάμπους, Τσαβαλοχώρι,

ΕΙΚΟΝΑ 8: Το κάστρο του Παντοκράτορα (ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 78)

⁶⁹ ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 49.

⁷⁰ ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 52-54.

⁷¹ Οι ονομασίες των οδών αφορούν τις σημερινές υπάρχουσες.

⁷² HOLLAND 1989, 68· πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 159.

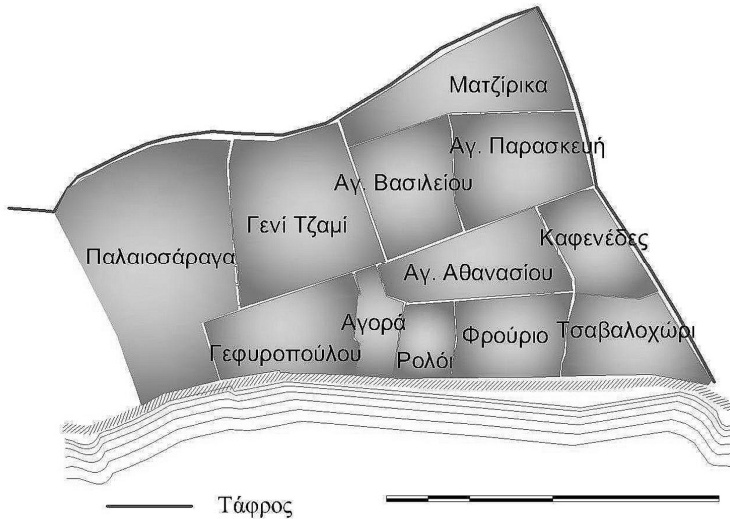
Καφενέδες, Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου, Μαοτζίρ μαχαλάς ή Ματζίρικα⁷³ και ο μαχαλάς του Φρούριου (Εικ. 9).

Η επιλογή του τόπου κατοικίας αφορά κάποια χαρακτηριστικά όπως τον τόπο απασχόλησης και το ότι οι κάτοικοι ανήκαν σε μία από τις εθνοθησκευτικές κοινότητες. Οι Μουσουλμάνοι, οι οποίοι διοικούν την πόλη αυτήν την περίοδο, κατοικούν κοντά στο φρούριο του Αγίου Αντρέα όπου ήταν και το διοικητικό κέντρο. Επίσης, μέρος αυτής της ομάδας του πληθυσμού συγκεντρωνόταν κοντά στην ύπαιθρο αφού ασχολία τους ήταν η αγροτική παραγωγή. Ο χριστιανικός πληθυσμός ασχολούνταν με το εμπόριο, την αλιεία και τη θάλασσα γενικότερα, γι' αυτό και παρατηρείται συγκέντρωση σε συνοικίες κοντά στη θάλασσα και το εμπορικό κέντρο. Ο εβραϊκός πληθυσμός ασχολούνταν κατά πλειονότητα με το εμπόριο, γι' αυτό και η εβραϊκή συνοικία ήταν κοντά στο εμπορικό κέντρο.

Στην περιοχή γύρω από το κάστρο του Αγίου Αντρέα κατοικούσαν εύποροι Μουσουλμάνοι και αξιωματικοί αφού αυτήν την περίοδο ήταν η άρχουσα τάξη. Στην συνοικία αυτή χτίστηκε και το πρώτο τζαμί γνωστό και ως *Εσκή Τζαμί*, το μόνο στην πόλη μέχρι το 1844. Στη συνοικία του Αγίου Νικολάου, την πιο παλιά της πόλης, κατοικούσαν Χριστιανοί. Στην συνοικία του Αγίου Κωνσταντίνου κατοικούσαν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Η συνοικία αυτή ήταν γνωστή και ως *Γενί Τζαμί* από το τζαμί που χτίστηκε το 1844. Ενδιαφέρον στοιχείο που ενισχύει την πληροφορία για τη μίξη αυτή του πληθυσμού είναι ότι ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου δεν διέθετε καμπαναριό.

Για τη συνοικία του Αγίου Βασιλείου δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για τη σύσταση του πληθυσμού της, αλλά από την ονομασία «Προύσα» μπορούμε να συμπεραίνουμε ότι η πλειονότητα των κατοίκων της ήταν Έλληνες. Η συνοικία του Ομέρ Πασά ή Αγία Παρασκευής αποτελείται από λιγιστό αριθμό Χριστιανών και περισσότερους Μουσουλμάνους. Το 1798 εγκαταστάθηκαν σε αυτή πληθυσμός Τουρκαλβανών από το Γαρδίκι της Ηγουμενίτσας. Στη συνοικία της Αγοράς υπήρχαν εβραϊκά μαγαζιά και εκεί συγκεντρωνόταν, όπως ήταν φυσικό, ο εβραϊκός πληθυσμός. Στη συνοικία Γεφυρόπουλου κατοικούσαν και εκεί Εβραίοι, αλλά γύρω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη συγκεντρώνονταν Χριστιανοί. Η πιο αριστοκρατική συνοικία της πόλης ήταν αυτή του Αγίου Χαραλάμπους, όπου ζούσαν εύποροι, αριστοκράτες Χριστιανοί. Βέβαια, στην περιοχή αυτή υπήρχαν και μαγαζιά και εργαστήρια. Η συνοικία Τσαβαλοχώρι είναι πιο περιφερειακή. Εκεί υπήρχαν χάνια, εργαστήρια και μαγαζιά για να εξυπηρετήσουν, όπως προανέφερα, τον πληθυσμό της υπαίθρου. Υπήρχαν και κάποιες κατοικίες. Οι παράγοντες της έλλειψης χριστιανικού ναού σε αυτή τη συνοικία και η γειτνίασή της με τη

⁷³ Σύμφωνα με την ντόπια παράδοση οι Τούρκοι εγκατέστησαν στην περιοχή Τουρκαλβανούς πρόσφυγες, *μοατζίρηδες* στα Τουρκικά.

ΕΙΚΟΝΑ 9: Οι μαχαλάδες της Πρέβεζας το 19^ο αιώνα
(Κόμης 1999, 70)

συννοικία του Αγίου Αντρέα συνηγορούν στο ότι ζούσαν Μουσουλμάνοι σε αυτές τις κατοικίες. Παρόμοια μπορούμε να σκεφτούμε για τη συννοικία των Καφενέδων αφού πάλι δεν αναφέρεται ναός. Η τελευταία είχε επίσης επαφή με τον αγροτικό χώρο (ασχολία των Τούρκων). Επίσης, η ύπαρξη καφενέδων για εκείνη την εποχή σημαίνει συγκέντρωση περιθωριακών κοινωνικών ομάδων. Η συννοικία του Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου ήταν χριστιανική. Η ονομασία «Μεχτέπ» δηλώνει την ύπαρξη τουρκικού σχολείου. Η συννοικία Μαοτζίρ ήταν μουσουλμανική και συστάθηκε από πρόσφυγες από το Μαργαρίτι και το Φανάρι. Προφανώς δημιουργήθηκε μετά το 1880, αφού ο Σεραφείμ Ξενόπουλος ο Βυζάντιος (1884) δεν κάνει κάποια αναφορά σε αυτήν. Η συννοικία αυτή, γνωστή και ως Ματζίρικα, παρέμεινε ακόμα και μέχρι τα μεταπολεμικά χρόνια η φτωχότερη.

Η ύδρευση της πόλης κατά το 19^ο αιώνα γινόταν με πόσιμο νερό από βρύσες και πηγάδια. Η πιο σημαντική βρύση ήταν στον προμαχώνα της Βρυσούλας έξω από την πύλη. Η βρύση αυτή χαρακτηριζόταν για το άφθονο και καλό σε ποιότητα νερό της. Επίσης βρύση υπήρχε ανατολικά από το Εσκή Τζαμί και μπροστά στον ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Πηγάδι με πόσιμο νερό ήταν αυτό του Κουτσαφτη στη δυτική παρειά της πόλης ενώ σε όλη την έκτασή της υπήρχαν άλλα χωρίς όμως πόσιμο.

Κατά τον 19^ο αιώνα έγιναν πολλές αλλαγές. Ξεκινά μια περίοδο μεταρρυθμίσεων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (*Τανζιμάτ*) επισήμως από το

1839. Οι μεταρρυθμίσεις αφορούν την προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τον εξευρωπαϊσμό και τη μετατροπή της από θεοκρατικό καθεστώς σε σύγχρονο κράτος δυτικού τύπου. Αναφέρουν τη δημιουργία θεσμού τοπικής αυτοδιοίκησης για τον εξωραϊσμό του αστικού χώρου, τον εκσυγχρονισμό των δικτύων αστικής υποδομής, την ανάκτηση του δημοσίου χώρου, την επιβολή οικοδομικού και πολεοδομικού κανονισμού, την ελευθερία στην επιλογή τόπου εγκατάστασης.

Στο πλαίσιο αυτό στην Πρέβεζα έγιναν αλλαγές για τον καλλωπισμό της αγοράς, όπως για παράδειγμα η λιθόστρωσή της. Αρκετές, επίσης, ήταν οι εκκλησίες που ανακαινίστηκαν. Η πόλη είχε αρχίσει να αναπτύσσεται αστικά, δημιουργώντας υποδομές όπως αστυνομικό τμήμα, νοσοκομεία, δημόσια ουρητήρια. Επίσης, ένα μέρος του χειμάρρου Καρυδά εγκιβωτίζεται. Γίνεται αυτήν την περίοδο και ο δημόσιος φωτισμός της πόλης με την τοποθέτηση φαναριών σε σημεία βασικού δικτύου. Υπήρχε ειδικός κρατικός υπάλληλος να ανάβει τα φανάρια όταν έπεφτε το σούρουπο. Το 1864 εγκαθίστανται στην πόλη τηλεγραφική σύνδεση με τα Ιωάννινα με στόχο τη βελτίωση της διοικητικής υπηρεσίας μιας και τότε τα Ιωάννινα ήταν πρωτεύουσα Βιλαετίου.

ΕΙΚΟΝΑ 10: Αποψη βορείου τμήματος της παραλίας.
 Διακρίνονται αρκετές τουρκικές σημαίες,
 ενώ στα πλοία κυματίζουν οι ελληνικές (1900)
 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

Σημαντικά κτίρια

Στο οθωμανικό διοικητήριο ήταν συγκεντρωμένες όλες οι τουρκικές υπηρεσίες. Οι παλαιοί ντόπιοι εξακολουθούν να το ονομάζουν «Διοικητήριο». Με σχέδια Γερμανού μηχανικού άρχισε να χτίζεται το 1884. Εργολάβος ήταν ο Πρεβεζάνος Κ. Περδίκης (1834-1921). Ο εργολάβος στη θεμελίωση αντιμετώπισε σοβαρά τεχνικά προβλήματα. Η θάλασσα τότε έφτανε μέχρι το ρείθρο του σημερινού πεζοδρομίου. Για πολλές δεκαετίες στο ισόγειο στεγάστηκαν υπηρεσίες. Σήμερα στεγάζει το Δικαστικό Μέγαρο της πόλης.

Τα σαράγια του Πασά ανήκαν και αυτά στην κατηγορία των δημοσίων κτιρίων. Είναι ένα συγκρότημα κτιρίων, το οποίο οικοδομήθηκε στη θέση του φρουρίου της Μπούκας το 1807. Εξυπηρετούσε ανάγκες διοίκησης, αναψυχής και κατοικίας. Πρόκειται για μεγάλο συγκρότημα με άρρυθμη μεγαλοπρεπή αρχιτεκτονική. Καταστράφηκε το 1820 και ίσως κάποια λείψανά βρίσκονται στον πυρήνα του κτιρίου των Δημοτικών Λουτρών. Επίσης, ο Αλή πασάς είχε χτίσει μόλο και αποβάθρα για τους θαλασσινούς του περιπάτους. Η περιοχή ονομάζεται ακόμα και σήμερα Παλαιοσάραγα.

Αυτήν την περίοδο για τους Μουσουλμάνους της πόλης υπήρχαν δύο τζαμιά. Το παλαιότερο, το Εσκή Τζαμί, βρισκόταν στον εξωτερικό περίβολο του κάστρου του Αγίου Αντρέα. Είχε χτιστεί στις αρχές του 19^{ου} αιώνα από τον Αλή πασά στη θέση του καθολικού ναού του Αγίου Αντρέα. Ελάχιστα λείψανα του κτιρίου σώζονται μετά την κατεδάφισή του μετά τους βομβαρδισμούς του 1940. Το άλλο τζαμί, το Γενί Τζαμί, σώζεται και σήμερα με πολλές αλλοιώσεις απέναντι από το ναό του Αγίου Κωνσταντίνου. Χτίστηκε το 1844 με δαπάνη του Τουρκαλβανού Αχμέτ Ντίνο Μπέη.⁷⁴ Επίσης, υπάρχουν πληροφορίες ότι υπήρχε ένας τεκές μπεκτασήδων (δερβίσικο τάγμα Μωαμεθανών καλόγηρων) στη συνοικία Ματζίρικα.⁷⁵

Οι έντεκα ενοριακές εκκλησίες αναφέρθηκαν προηγουμένως. Τουλάχιστον τέσσερις από αυτές ανοικοδομήθηκαν εκ θεμελίων. Σε αρκετές έγιναν μικρότερες παρεμβάσεις. Οι Ρωμαιοκαθολικοί της Πρέβεζας δεν είχαν εκείνη την περίοδο δικό τους ναό. Το 1868-1869 μετέτρεψαν σε ναό ένα οίκημα στην Αγορά και αργότερα έχτισαν ένα μικρό ναό στη συνοικία Καφενέδες. Το 1902, στη σημερινή οδό Θεοφάνους, χτίστηκε μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική για τους Ρωμαιοκαθολικούς, με ένα δώροφο και ένα ισόγειο πρόσκισμα όπου στεγαζόταν μοναστήρι.

Για αυτήν την εποχή δεν είναι γνωστό πού βρισκόταν η συναγωγή της εβραϊκής κοινότητας. Ίσως στεγαζόταν σε κάποιο κτίριο της συνοικίας του Αγίου Ιωάννη γιατί σε αυτήν την περιοχή κατοικούσαν πολλοί Εβραίοι.

⁷⁴ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

⁷⁵ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 288.

Επίσης, στα δημόσια κτίρια της πόλης συμπεριλαμβάνονται και τα προξενεία. Όσα ευρωπαϊκά κράτη είχαν διπλωματικές σχέσεις με την οθωμανική πρωτεύουσα διατηρούσαν προξενεία σε αξιόλογα παραλιακά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, Πάτρα, Πρέβεζα, τη Μικρά Ασία, νησιά της ανατολικής Μεσογείου και με τα κυριότερα νησιά του Ιονίου. Οι οικίες των εκάστοτε προξένων στέγαζαν το αντίστοιχο προξενείο. Το ιταλικό προξενείο βρισκόταν στη συμβολή των σημερινών οδών Κύπρου και Εθν. Αντιστάσεως. Το αγγλικό προξενείο βρισκόταν στη σημερινή οδό Κονεμένου. Το ρωσικό προξενείο βρισκόταν στη σημερινή οδό Σαπουτζάκη και το γαλλικό προξενείο στη σημερινή οδό Νίκης. Η ύπαρξη προξενείων στην πόλη τονίζει τη σπουδαιότητά της ως διαμετακομιστικό κέντρο αυτήν την περίοδο.

Όσον αφορά την εκπαίδευση της περιόδου, υπήρχε το κτίριο επονομαζόμενο σήμερα της Θεοφανείου σχολής, πολύ γνωστό στην πόλη, το οποίο οικοδομήθηκε το 1835. Η σημερινή του μορφή έχει δεχτεί πολλές αλλοιώσεις. Επίσης υπήρχε και το Καραμάνειο Νηπιαγωγείο στη συμβολή των σημερινών οδών Καραμάνη και Μουστάκη, το οποίο όμως καταστράφηκε από βομβαρδισμούς του 1941-1943. Ακόμα, στην περιοχή της Βρυσούλας υπήρχε ιεροδιδασκαλείο (μενδρεσές). Στη διασταύρωση των σημερινών οδών Χρήστου Κοντού και Ειρήνης υπήρχε το τουρκικό σχολείο (μεχτέπ). Το 1851 στη συμβολή των σημερινών οδών 21¹⁵ Οκτωβρίου και Παρθεναγωγείου (ελληνική συνοικία) χτίστηκε το Παρθεναγωγείο και, τέλος, το 1863 ιδρύθηκε αλληλοδιδασκαλικό σχολείο.⁷⁶

Από βιομηχανικά κτίρια, τα ελαιοτριβεία ήταν 23 και όπως προαναφέρθηκε η ελαιοπαραγωγή αποτελούσε σημαντική ασχολία για τον πληθυσμό της πόλης ακόμα και αυτήν την περίοδο. Βρίσκονται διάσπαρτα στον πολεοδομικό ιστό της πόλης.⁷⁷

Επίσης αναφέρονται 200 περίπου μικρά καταστήματα, τρία εργοστάσια σαπουνιού, τέσσερις αλευρόμυλοι. Υπήρχαν ακόμα τέσσερις εμπορικοί οίκοι που αλληλογραφούσαν με την Τεργέστη. Επίσης υπήρχε τελωνείο, ένα υγειονομικό κέντρο, ένα τηλεγραφείο με γλώσσα τουρκική και ευρωπαϊκή και ένα υποτιθέμενο δημαρχείο με ό,τι σήμαινε τότε ο όρος.⁷⁸

Κατοικίες

Ευτυχώς σώζονται αρκετά σπίτια της δεύτερης οθωμανικής περιόδου που μας επιτρέπουν τη μελέτη της πρεβεζάνικης κατοικίας. Αρκετά στοιχεία αντλήθηκαν από μελέτες του κ. Μαμαλούκου και της κ. Τσαΐμου. Η τυπολογία και η

⁷⁶ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1986, 229-233.

⁷⁷ ΚΑΜΠΟΛΗ-ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΥ 2007.

⁷⁸ Αναφορά από τον Dozon, επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα (για την Πρέβεζα) (1870), βλ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 35.

αρχιτεκτονική των σπιτιών εκφράζουν την οικονομική κατάσταση και τις ανάγκες των κατοίκων. Διακρίνουμε δύο κατηγορίες κατοικιών, που θα μπορούσαν να ονομαστούν λαϊκές και αστικές κατοικίες.⁷⁹

Οι λαϊκές κατοικίες είναι μικρών διαστάσεων και ισόγειες. Χτίζονται κυρίως στην άκρη της τότε πόλης. Ο εσωτερικός τους χώρος μπορεί να αποτελείται από δύο η περισσότερα δωμάτια. Η όψη τους είναι λιτή με αρκετά ανοίγματα. Χαρακτηριστικά των κατοικιών αυτών είναι το χαμηλό ύψος και οι χαριτωμένες αυλές τους.

Οι αστικές κατοικίες ανήκουν σε πιο ευνοημένους οικονομικά κατοίκους ή με αξιώματα. Αυτά έχουν χτιστεί κυρίως πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες της πόλης. Έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις από τις λαϊκές κατοικίες. Χαρακτηρίζονται από «όψιμο, επαρχιακό κλασικισμό» ή «νεοκλασικισμό» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαμαλούκος.⁸⁰ Η κατασκευή τους είναι γερή. Είναι ισόγεια, διώροφα, σπανιότερα τριώροφα, πλατυμέτωπα και στενομέτωπα. Ξεχωρίζουν για την τάση συμμετρίας των όψεών τους. Στο ισόγειο συνήθως υπήρχαν μαγαζιά ή βοηθητικοί χώροι. Η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων είναι λιτή. Στον πρώτο όροφο υπάρχουν τα δωμάτια που εξυπηρετούνται από κεντρικό διάδρομο ή χωλ. Ο χώρος υποδοχής, το σαλόνι, είναι ο σημαντικότερος χώρος της οικίας. Η σκάλα επικοινωνίας μπορεί να είναι εσωτερική ξύλινη ή εξωτερική πέτρινη. Η εξωτερική ξύλινη σκάλα καταλήγει συνήθως σε πλατύσκαλο σκεπασμένο από προέκταση της στέγης. Στη θέση αυτή έχουμε το λεγόμενο «μπότσο». Υπάρχει περίπτωση ο μπότσο να είναι κλειστός με σειρά ανοιγμάτων και να δημιουργείται έτσι ένα επιπλέον δωμάτιο. Χαρακτηριστικά των αστικών κατοικιών είναι τα όμορφα σιδερένια μπαλκόνια. Αποτελούν για αυτά εξαιρετο μορφολογικό στοιχείο. Τα μπαλκόνια είναι συμμετρικά στην όψη του κτιρίου ανάμεσα στα παράθυρα. Το πλάτος τους είναι περίπου 1 μ. και το δάπεδό τους ήταν αρχικά ξύλινο. Με την εφαρμογή, όμως, του

ΕΙΚΟΝΑ 11: Αστική κατοικία που αποκαταστάθηκε (Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008)

⁷⁹ ΤΣΑΪΜΟΥ 1994, 182.

⁸⁰ ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Λαϊκή κατοικία σε αρκετά καλή κατάσταση*
(*Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008*)

οπλισμένου σκυροδέματος, το μετέο αντικαθιστά το ξύλο το οποίο σάπιζε. Επίσης αξιόλογο μορφολογικό στοιχείο αποτελούν και τα φουρούσια αυτών των μπαλκονιών.

Τα υλικά από τα οποία κατασκευάζονται αυτήν την περίοδο οι αστικές κατοικίες είναι η πέτρα, το ξύλο και το σίδερο. Πιο σπάνια χρησιμοποιείται και η πλίνθος. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι χτισμένοι από τσατμά ή πέτρα και καλύπτονται με επίχρισμα. Το χρώμα που επικρατεί στις όψεις είναι το λευκό και της ώχρας. Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι κατά κανόνα από τσατμά. Τα δάπεδα των δωματίων του ορόφου είναι ξύλινα. Στο ισόγειο τα δάπεδα στρώνονται με πλάκες, τις οποίες προμηθεύονται από τη Μάλτα. Στις λαϊκές κατοικίες το δάπεδο καλύπτεται από κόκκινο χώμα, καλά πατημένο. Βέβαια, συναντάμε και μερικές λαϊκές κατοικίες με ξύλινο δάπεδο. Οι στέγες είναι τετράκλιτες και δίκλιτες. Η στέγη συνήθως τελειώνει με 3-4 σειρές κεραμιδιών. Πολλές φορές συναντάμε στη συμβολή της στέγης διακοσμητική μαρκίζα. Όσον αφορά τις πόρτες, αυτές έχουν άλλοτε ευθύγραμμο και άλλοτε τοξωτό ανώφλι. Τα κουφώματα είναι καρφωτά ή ταμπλαδωτά. Τα εξώφυλλα των παραθύρων ανοίγουν προς τα έξω και συγκροτούνται πάνω στον τοίχο με μεταλλικά στηρίγματα.

Οι κατοικίες αυτής της περιόδου διακρίνονται για τη λιτότητά τους. Οι προσόψεις τους είναι επίπεδες χωρίς ιδιαίτερο μορφολογικό διάκοσμο. Κύ-

ριο χαρακτηριστικό τους είναι η συμμετρία την οποία διακρίνουμε κυρίως στα ανοίγματα. Προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα αρχίζουν στις όψεις να εμφανίζονται κάποια στοιχεία προερχόμενα από το νεοκλασικιστικό ιδίωμα όπως παραστάδες, γείσα, ποδιές παραθύρων, διάζωμα. Ο λιτός χαρακτήρας παρά όλα αυτά δεν χάνεται. Εντυπωσιακός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι τεχνίτες έχουν επεξεργαστεί τα δαντελωτά κιγκλιδώματα των μπαλκονιών και των φεγγιτών της πόρτας με γεωμετρικά σχήματα. Πολύ πιο σπάνια συναντάμε χυτά κάγκελα. Σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων παίζει η αυλή. Ιδιαίτερα στα λαϊκά σπίτια τη συναντάμε μπροστά ή δίπλα από το οίκημα. Συνήθως στην αυλή υπάρχει και πηγάδι. Στα διώροφα σπίτια όπου δεν υπάρχει αυλή το ρόλο της αντικαθιστά η ταράτσα. Πάνω από το «κλειδί» του τόξου της πόρτας συνήθως βρισκόταν πλάκα με τη χρονολογία που χτίστηκε η κατοικία. Αυτό μας βοήθησε πολύ στη χρονολόγηση των κτισμάτων.

Οι λαϊκές κατοικίες χτίστηκαν από ντόπιους τεχνίτες με περιορισμένες δυνατότητες. Επίσης, είναι γνωστό ότι υπήρχαν ομάδες περιφερόμενων μαστόρων. Στην περιοχή μας γνωστή είναι η ομάδα των μαστόρων της Κόνιτσας. Οι μεγάλες αστικές κατοικίες από την άλλη χτίστηκαν από έμπειρους περιφερομένους τεχνίτες οι οποίοι επηρεάζονταν από αρχιτεκτονικές και άλλων περιοχών. Η παραπάνω παρατήρηση υποστηρίζεται από το γεγονός ότι σε ορισμένες κατοικίες της Πρέβεζας συναντάμε το *σαχνισί* το οποίο είναι ιδιαίτερο γνώρισμα της βορειοελλαδικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής.⁸¹

Συμπερασματικά, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Πρέβεζας διαφέρει από αυτήν της υπόλοιπης Ηπείρου.⁸² Διακρίνονται σε αυτήν την περίοδο χαρακτηριστικά περισσότερο επηρεασμένα από το νεοκλασικισμό που έφεραν οι κατακτητές της. Η συμμετρία στις όψεις και στα τοξωτά ανοίγματα είναι καθαρά γνωρίσματα της βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής. Αρκετά λείψανα αυτής της εποχής διατηρούνται και σήμερα να μας φέρνουν εικόνες από ένα όμορφο παρελθόν. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των κατοικιών αυτής της περιόδου χάριν της ανάπτυξης αρχίζει σιγά-σιγά να χάνεται ή να κακοποιείται.

Η πόλη της Πρέβεζας από το 1912 μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου

«Με το τέλος του 19^{ου} αιώνα η παγκόσμια οικονομία περνά σε μια νέα φάση ανάπτυξης, οργάνωσης και λειτουργίας. Κρίσεις υπερπαραγωγής, ανηλεής ανταγωνισμός, μεγάλη συγκέντρωση κεφαλαίου και υπερβολική συσσώρευση σπανιότητας της αστικής γης, δημιουργούν τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης του «παρεμβατικού κράτους» που αντιστοιχεί στη νέα μονοπωλιακή μορφή οργάνωσης της καπιταλιστικής οικονομίας ... Σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου}

⁸¹ ΤΣΑΪΜΟΥ 1994, 185.

⁸² ΤΣΑΪΜΟΥ 1994, 185.

ΕΙΚΟΝΑ 13: Άποψη του βορείου τμήματος του λιμένος της πόλης, 1920
(Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

αιώνα ο έλεγχος της πολιτείας πάνω στη διαμόρφωση του αστικού ανάγλυφου είχε ασκηθεί έμμεσα με δεσμεύσεις και περιορισμούς στην ιδιωτική ανοικοδόμηση και στις επιτρεπόμενες χρήσεις ... Η πορεία της ελληνικής πολεοδομίας την περίοδο του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από ένα νέο πνεύμα ενίσχυσης ή ανοχής της ίδρυσης και επέκτασης των οικισμών της χώρας και από προσπάθειες αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού της πολεοδομικής νομοθεσίας με στόχο τον έλεγχο της οργάνωσης και της ανάπτυξης των πόλεων.»⁸³

Μετά το 1912 και κυρίως μετά την ένταξη των «Νέων Χωρών», είναι επιτακτική ανάγκη να εφαρμοστούν πολεοδομικές ρυθμίσεις που θα αντιμετωπίσουν τις διαφορές. Ο εκσυγχρονισμός σύμφωνα με το δυτικό πρότυπο θα αποτελέσει την κατευθυντήρια γραμμή των Φιλελεύθερων, οι οποίοι θα κυριαρχήσουν στην πολιτική σκηνή μέχρι τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Γενικότερα, παρατηρείται στροφή προς τα νεότερα ρεύματα της Δύσης. Η νέα νομοθεσία στοχεύει στην αλλαγή της όψης του τόπου και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης μέσα στα αστικά κέντρα.

Οι νέες κινήσεις σχεδιασμού έχουν σκοπό να σβήσουν οποιαδήποτε αναφορά στο παρελθόν της υποτελείας και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χα-

⁸³ ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΥΜΠΟΥ 1995, 32.

ρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στις 17 Ιουλίου 1923 ψηφίζεται το διάταγμα «Περί σχεδίων πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών». Ο νόμος αυτός αντιστοιχεί στο ελληνικό Βασιλικό Διάταγμα της 15^{ης} Μαΐου 1835 «Περί υγιεινής οικοδομής πόλεων και κωμών» το οποίο είχε θεωρηθεί πρωτοποριακό για την εποχή του και έμεινε σε ισχύ μέχρι το 1923. Στόχος του νόμου «Περί σχεδίων πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών» είναι η υγιεινή της πόλης, η ασφάλεια της κυκλοφορίας, η δημιουργία αστικών δημοσίων χώρων, η εξασφάλιση υποδομών, η χωροθέτηση των αστικών χρήσεων με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει αμοιβαία συμβατότητα, η δημιουργία δεντρόφυτων εκτάσεων γύρω από τα όρια της πόλης και, τέλος, η εισαγωγή στοιχειώδους κτιριοδομικού κανονισμού για τη ρύθμιση θεμάτων όπως το ύψος των κτιρίων, η πυρασφάλεια και τα υλικά. Επίσης, ως στοιχείο λειτουργικό, οικονομικό και αισθητικό προτείνεται η χάραξη ορθογωνικού οδικού δικτύου.

Παρόλα τα περιορισμένα οικονομικά μέσα το Ελληνικό Κράτος αναλαμβάνει τα πρώτα μεγάλα δημόσια έργα για την ανάπτυξη του τόπου. Ήταν μεγάλα, δύσκολα και δαπανηρά για την εποχή, τα οποία με πολλή προσπάθεια περατώθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Οι διοικούσες αρχές εστιάζουν στην ανάπτυξη της συγκοινωνιακής υποδομής, την κατεδάφιση των τειχών, την επέκταση του οικισμού πέρα από τα όρια που έθεταν τα τείχη, τη δημιουργία δημοτικών υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση των αναγκών του πολίτη με ταυτόχρονη εγκατάσταση δικτύων υποδομής και, τέλος, ενέργειες για τον εξωραϊσμό των πόλεων όπως η δημιουργία ελεύθερων χώρων πρασίνου κ.ά. Αυτήν την περίοδο στην Πρέβεζα κατασκευάστηκαν τα κρηπιδώματα, έγινε η εκβάθυνση του λιμανιού, η παραλιακή λεωφόρος της πόλης και η διάνοιξη νέου υφαλαύλακα με μικρότερο μήκος και μεγαλύτερο βάθος του παλιού. Επίσης ανακατασκευάστηκε και ασφαλοστρώθηκε ο δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Η πόλη είχε ανάγκη να εκσυγχρονιστεί στον τομέα που αφορά την επικοινωνία της με την ευρύτερη περιοχή. Με το πέρας αυτών των έργων οι υποδομές της πόλης αναβαθμίστηκαν. Έγιναν και μικρότερα έργα από το Δήμο εκείνη την περίοδο, η διάνοιξη της οδού Σπηλιάδου για περίπατο με τη διαμόρφωση πάρκου και η κάλυψη του Καρυδά. Η εικόνα της πόλης άλλαξε.

Με την ερήμωση του λιμανιού και την οικονομική κρίση η οποία έπληξε την Πρέβεζα, το Υπουργείο Γεωργίας επέτρεψε την εκρίζωση των ελαιόδεντρων χωρίς όρια προκειμένου να ακολουθήσει η οικοπεδοποίηση της περιοχής. Σήμερα έχουν απομείνει σποραδικά λιοστάσια με ασήμαντη παραγωγή.

Το 1925 γίνεται ο ηλεκτροφωτισμός της πόλης. Ο Μουστακίης⁸⁴ αναφέρει: «Ο Δήμος της Πρέβεζας, από τους πρώτους της περιφέρειας, ανέθεσε τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης, με το 5143 συμβόλαιο του 1920, στην ηλεκτρική εταιρία «Πάυλος Βίλμερ και Σία» [...]. Το Γενάρη του 1925 οι δύο πλευρές

⁸⁴ ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 298.

ΕΙΚΟΝΑ 14: Οικίσκοι εγκαταστάσεων προσφύγων
 επί της σημερινής οδού Κρόκου, 1913
 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)

συμφώνησαν και αποφάσισαν [...] ο Δήμος να καταβάλει το ποσό των 125.000 δρχ. ετησίως για 13.000 κηριά και 7 ώρες φωτισμού ...». Τον ίδιο χρόνο λειτούργησε και το παγοποιείο-ψυγείο. Ήταν το μεγαλύτερο σε όλη τη βορειοδυτική Ελλάδα. Έτσι απογειώθηκε το εμπόριο των ψαριών και γαλακτοκομικών προϊόντων. Με χρήματα από το ταμείο της Λιμενικής Επιτροπής Πρέβεζας κατασκευάστηκε το δίκτυο υδροδότησης της πόλης, που ολοκληρώθηκε το 1953 (αλλά λύθηκε οριστικά μόλις το 1980).

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα πολλές ανακατατάξεις προκλήθηκαν από την εισροή των προσφύγων στην ελληνική επικράτεια. Σαφώς επηρεάστηκε και η Πρέβεζα από το γεγονός αυτό. Από τα στατιστικά αρχεία της Ε.Α.Π. γνωρίζουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας δημιουργήθηκαν 17 συνοικισμοί.⁸⁵ Αποκαταστάθηκαν 903 οικογένειες και δημιουργήθηκαν στην Πρέβεζα δύο νέοι οικισμοί. Ο ένας είναι ο οικισμός του Παντοκράτορα, στον οποίο στεγάστηκαν γεωργοί. Το ελληνικό κράτος τους παραχώρησε χωράφια και ελαιοστάσια που είχαν αφήσει οι Τούρκοι. Ο άλλος είναι ο οικισμός της Κοκκινιάς στα νοτιοδυτικά της πόλης, από το κάστρο του

⁸⁵ ΠΟΛΥΖΟΥ 1973.

Αγίου Γεωργίου μέχρι τη σημερινή οδό Νικοπόλεως. Μικρός αριθμός οικογενειών εγκαταστάθηκαν σε μικρά τουρκικά σπίτια. Ο πλειστηριασμός του 90% των τουρκικών σπιτιών και του συνόλου των οικοδομών άλλων χρήσεων σε χαμηλές τιμές, λόγω μεγάλης προσφοράς, ικανοποίησε όλες τις στεγαστικές ανάγκες των κατοίκων και έτσι η ανταλλαγή των πληθυσμών ενήργησε ευεργετικά για τους κατοίκους της Πρέβεζας.

Από έρευνα που έγινε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης στα πρακτικά των Δημοτικών Συμβουλίων της πόλης, από το 1922 υπάρχει συζήτηση για σύνταξη ρυμοτομικού σχεδίου για την πόλη χωρίς όμως να γίνεται πράξη.⁸⁶ Το Υπουργείο Συγκοινωνιών είχε δώσει εντολή να συνταχθούν ρυμοτομικά σχέδια σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Το 1938 έχει γίνει η τοπογράφιση της πόλης και έχει παραδοθεί από τον Πλάτωνα Σταματέλο το σχέδιο με σκοπό να συνεχιστεί η διαδικασία για την εκπόνηση του ρυμοτομικού σχεδίου.

Το σχέδιο αυτό αποτελεί σημαντικό εύρημα μιας και η πόλη αποτυπώνεται για πρώτη φορά. Αποτελείται από 87 πινακίδες (εκ των οποίων 4 έχουν χαθεί) διαστάσεων 50 επί 70 εκ. όπου έχει αποτυπωθεί ολόκληρη η πόλη σε κλίμακα 1:200. Η πόλη είναι αποτυπωμένη με κάθε λεπτομέρεια πριν από τις καταστροφές του πολέμου και της ανοικοδόμησης. Το σχέδιο είναι μια πρώτη εικόνα για τη μορφή του πολεοδομικού ιστού της πόλης και την οργάνωση του αστικού χώρου εκείνα τα χρόνια. Όπως διακρίνεται και παρακάτω στο χάρτη της αποτύπωσης (Εικ. 15) υπάρχει πυκνωση κτισμάτων στο κέντρο της πόλης. Αντίθετα, στον υπόλοιπο οικισμό όπου είναι η περιοχή κατοικίας, τα κτίρια στην πλειονότητά τους βρίσκονται στις παρειές των οδών και η υπόλοιπη έκταση αποτελεί τους κήπους των σπιτιών ή είναι κτήματα με εσπεριδοειδή. Η γενική εντύπωση από το χάρτη είναι ότι η πόλη του 1938 είναι ακόμα αραιοκατοικημένη.

Στον πόλεμο του 1940-1944 η πόλη της Πρέβεζας βομβαρδίστηκε και πολλές οικοδομές κατεδαφίστηκαν. Όσες είχαν υποστεί σημαντικές ζημιές και δεν κατοικούνταν, κατεδαφίστηκαν από τους Ιταλούς για να πάρουν την πέτρα με την οποία θα κατασκεύαζαν οχυρωματικά έργα.

Από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ως τις μέρες μας

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου βρίσκει την Πρέβεζα με μεγάλες καταστροφές από τους βομβαρδισμούς, όπως και τις περισσότερες πόλεις της Ελλάδας. Η διαδικασία της ανοικοδόμησης ξεκινά. Στη μεταπολεμική κτιριακή παραγωγή παρατηρείται, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, χαμηλή ποιότητα με κυριαρχία της πολυκατοικίας. Η οικοδομική δραστηριότητα το 1950-1960 ήταν μικρή λόγω της οικονομικής κρίσης. Η ανοικοδόμηση άρχισε μετά το 1970.

⁸⁶ Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Δήμου Πρέβεζας τ. 2^{ος} (7.3.1922)· τ. 12^{ος} (7.5.1935)· τ. 14^{ος} (12.1.1940).

ΕΙΚΟΝΑ 15: Αποτύπωση της Πρέβεζας το 1938 του Πλάτωνα Σταματέλου
(Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)

Η χωροταξική δομή του χώρου της πόλης μέχρι και τη δεκαετία του 1970 έχει την ίδια εικόνα και μετά την απελευθέρωση της. Βέβαια, είχαν ξεκινήσει κινήσεις που αφορούσαν τον εκσυγχρονισμό των υποδομών της πόλης. Η ζωή είναι ακόμα άμεσα συνδεδεμένη με το λιμάνι. Κοιτίδα της κοινωνικής ζωής της πόλης αποτελούν ο παραλιακός δρόμος και ο παράλληλος, η αγορά, όπου αναπτύσσονται οι εμπορικές δραστηριότητες. Προέκταση του κέντρου της πόλης θεωρείται η οδός Τσαλδάρη η οποία συνδέει την περιφέρεια με την πόλη. Εκεί οργανώνεται και η περιοχή «Χάνια», με νέες υποδομές φιλοξενίας των κατοίκων της υπαίθρου που επισκέπτονται την πόλη. Μετά το 1950 όταν η πόλη έχει χάσει το διαμετακομιστικό της ρόλο, στην περιοχή αυτή η οποία αποτελεί και χώρο υποδοχής για την πόλη, εγκαθίστανται τα ΚΤΕΛ και καθώς βάση της οικονομίας αποτελεί πλέον η γεωργία και πιο ειδικά η καλλιέργεια οπωροκηπευτικών. Παρατηρείται συγκέντρωση νέων δραστηριοτήτων όπως ο κηπευτικός συνεταιρισμός και μεσιτικά γραφεία οπωροκηπευτικών. Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η πόλη χαρακτηριζόταν από μονοκεντρικότητα αφού στις γειτονιές δεν υπήρχαν υπηρεσίες παρά μόνο από ένα μπακάλικο. Οι γειτονιές χωριζόταν ακόμα με βάση τις ενορίες που προαναφέρθηκαν.

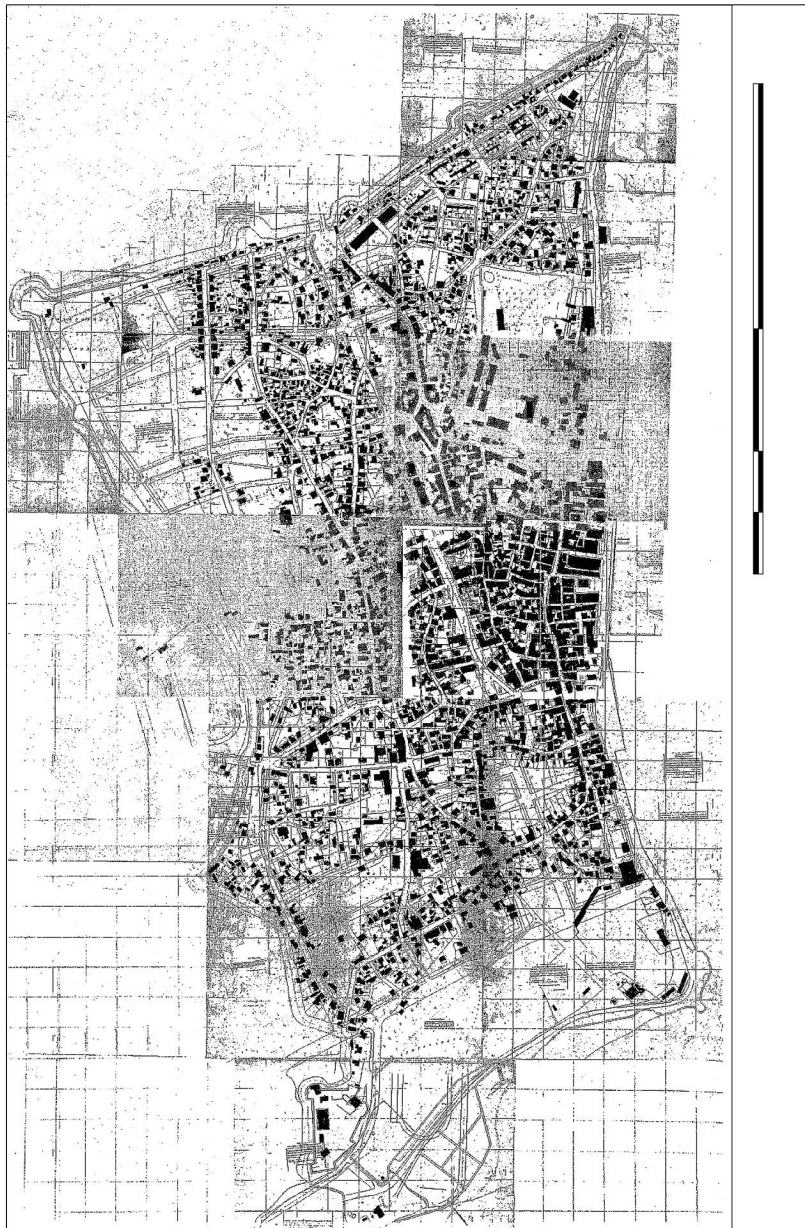
Η μεταβολή στη μορφή βασίστηκε στο νέο πλαίσιο δόμησης που εισήγαγαν τα διατάγματα του 1948 και 1950. Το 1948 με Βασιλικό Διάταγμα συντάσσεται τελικά το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο της Πρέβεζας. Το οικοδομικό σύστημα που ορίζεται είναι το «πανταχόθεν ελεύθερων οικοδομών». Η πόλη έχει χωριστεί σε τομείς και ανάλογα ορίζονται τα μέτωπα και τα ύψη των οικοδομών και το επιτρεπόμενο ποσοστό κάλυψης. Ακολουθεί το 1950 «τροποποίηση του σχεδίου πόλεως και καθορισμός των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων». Το σύστημα δόμησης άλλαξε σε «συνεχές». Το ελάχιστο εμβαδόν οικοδομήσιμου οικοπέδου στο κέντρο της πόλης ήταν 100 τ.μ. Στους υπόλοιπους τομείς του σχεδίου της πόλης το εμβαδόν κυμαινόταν 150-300 τ.μ. Παρόλο που το ελάχιστο εμβαδόν στο κέντρο είναι μικρότερο από την υπόλοιπη πόλη –που σημαίνει και την έλλειψη χώρου– η «έντασή» του εκφράζεται από το ύψος των οικοδομών που έφτανε τους 3 ορόφους στο κέντρο και τους 2 στην υπόλοιπη πόλη. Το 1964, όμως, μπορούμε να δούμε και στα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, ότι οι τιμές που αφορούν το ύψος και το εμβαδόν του οικοδομήσιμου οικοπέδου στους όρους δόμησης αυξήθηκαν. Στο κέντρο, για παράδειγμα, το ελάχιστο εμβαδόν οικοδομήσιμου οικοπέδου ήταν 120 τ.μ. ενώ στην υπόλοιπη πόλη κυμαινόταν από 200-300 τ.μ. Το 1970, επί Χούντας, εγκρίνεται η αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου, όπου επιβλήθηκε για όλη την πόλη ελάχιστο πρόσωπο 8 μ., ελάχιστο βάθος 12 μ. και ελάχιστο εμβαδόν οικοδομής 150 τ.μ. Επίσης το ύψος αυξήθηκε στο κέντρο στους 4 ορόφους και στην υπόλοιπη πόλη στους 3. Το θετικό στοιχείο στην αναθεώρηση του 1970 ήταν η κατασκευή στοών 3 μ.

ΕΙΚΟΝΑ 16: Αεροφωτογραφία της Πρέβεζας το 1963
(ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 181)

πλάτος σε κάθε νέα οικοδομή σε κεντρικούς δρόμους; Π. Τσαλδάρη, Ελ. Βενιζέλου και Λεωφ. Ειρήνης. Το μέτρο αυτό όμως εφαρμόστηκε ελάχιστα και αργότερα τροποποιήθηκε.

Μετά το 1975, δίπλα από τη γειτονιά Ματζίρικα αρχίζει να δημιουργείται μια νέα συνοικία η οποία δεν είχε σχέση με τις παλαιότερες εντός τάφρου. Οι πρώτες άδειες, όπως προκύπτει από στοιχεία στα γραφεία της πολεοδομίας, εκδίδονται το 1975. Η γειτονιά αυτή χαρακτηριζόταν από πολλές πολυκατοικίες, που δεν αφήναν ελεύθερους χώρους. Οι πολεοδομικοί κανονισμοί δεν μεριμνούσαν τότε για αυτούς προκειμένου να λύσουν το έντονο πρόβλημα της ανοικοδόμησης. Η επίσημη ονομασία της είναι «Νεάπολη». Έχει επικρατήσει όμως να λέγεται «Καμαρινιώτικα» λόγω καταγωγής των κατοίκων της από το χωριό Καμαρίνα της Πρέβεζας. Οι οικοδομές ήταν συνήθως τριώροφες. Στη συνέχεια η περιοχή προσελκύει δημόσιους υπάλληλους για κατοίκηση. Η συνοικία αναπτυσσόταν όλο και περισσότερο, αλλά μέχρι το 1978 δεν έχει πάρει ακόμα μορφή. Συνεχώς προσελκύει νέο πληθυσμό. Το 1992 Γενικό

ΕΙΚΟΝΑ 17: Χάρτης της Πρέβεζας το 1970. Το αποτέλεσμα της ανοικοδόμησης είναι εμφανές. Η δόμηση έχει πυκνωση και η πόλη έχει αρχίσει να επεκτείνεται (Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)

Πολεοδομικό ενοποιεί τις δύο γειτονιές με το όνομα «Ματζίρικα» (Εικ. 19).

Η επιλογή του τόπου κατοικίας συνδέθηκε με τον κοινωνικό προσδιορισμό ο οποίος αποδίδεται σε ντόπιους και μη μέχρι το 1960. Από τη μία υπήρχαν οι γειτονιές οργανωμένες γύρω από την εκκλησία και από την άλλη οι νέες Ματζίρικα και Τσαβαλοχώρι, όπου οι κάτοικοί τους δεν είχαν μπορέσει να ενσωματωθούν στο κανονικό σώμα της πόλης. Επρόκειτο για άτομα στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε άθλια οικονομική κατάσταση. Η διαμονή σε αυτές τις περιοχές θεωρείτο κοινωνική υποβάθμιση. Αυτή η διαφοροποίηση παρατηρείται ως το 1960. Με την έξαρση της οικοδομικής δραστηριότητας, στις νέες πολυκατοικίες προσελκύεται πληθυσμός από ανώτερα κοινωνικά στρώματα τα οποία δεν μπορούσαν να εξυπηρετηθούν αλλού. Θετικό είναι το αποτέλεσμα για τη συνοικία η οποία αρχίζει να αντιμετωπίζεται πλέον ως επιθυμητή για κατοίκηση. Σε αυτή την περιοχή θα εγκατασταθεί πληθυσμός από τα γύρω χωριά και Συρρακιώτες, μεταβάλλοντας την ταυτότητα της πόλης.

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο δημιουργούνται εκτός τάφρου νέες γειτονιές οι οποίες ονοματίζονται από την προέλευση των κατοίκων τους. Κάτοικοι σε αυτές είναι οι Συρρακιώτες από το χωριό Συρράκο των Ιωαννίνων και οι Λευκαδίτες. Έξω από την πόρτα του Προφήτη Ηλία είναι τα Λευκαδίτικα και μετά κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας είναι τα Βλάχικα ή Ελαιώνας (Εικ. 19).

Η τάφος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αστική εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας. Όπως φαίνεται και στα σχέδια πόλεως μέχρι το 1970 η πόλη κατά κάποιον τρόπο «περιορίζεται» στα όρια της τάφρου και, όπως φαίνεται σε αεροφωτογραφίες, αρχίζει αργότερα σιγά-σιγά να αναπτύσσεται έξω από αυτή, αρχικά πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες που κατευθύνονται έξω από την πόλη.

Γενικότερα, η επέκταση της πόλης γίνεται εκτός συγκεκριμένου και εγκριμένου σχεδιαστικού πλαισίου και οι υπηρεσίες της πολεοδομίας έρχονται μετέπειτα να εγκρίνουν την υπάρχουσα κατάσταση καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20^{ού} αιώνα. Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Εκτός από τις επεκτάσεις της πόλης υπάρχουν και περιαστικοί οικισμοί, οι οποίοι άρχισαν να αναπτύσσονται το 1952 όταν κατασκευάστηκε γέφυρα στην περιοχή Μαργαράνα. Πρόκειται για τους αγροτικούς οικισμούς του Αγίου Θωμά κι της Αγίας Τριάδας. Αυτοί οργανώνονται γύρω από κάποια εκκλησία ή μοναστήρι. Πιο βόρεια αναπτύχθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 ο οικισμός Μύτικας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 αναπτύσσονται οι εργατικές κατοικίες Αγίου Γεωργίου, το Υδραγωγείο και αργότερα στις αρχές του 1980 οι συνοικισμοί Δασκάλων και Ψαθάκι.

ΕΙΚΟΝΑ 18: Χάρτης με την πόλη της Πρέβεζας και την ευρύτερη περιοχή, 1978. Διακρίνεται η εξάπλωση της πόλης κατά μήκος της Εθνικής οδού Ιωαννίνων και εκτός τάφρου (Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού)

Η σύγχρονη πολεοδομική οργάνωση της πόλης της Πρέβεζας

Ο νέος καποδιστριακός Δήμος της Πρέβεζας απαρτίζεται από τον πρώην Δήμο της Πρέβεζας και τις πρώην κοινότητες Μιχαλιτσίου, Μύτικα, Νικόπολης και Φλαμπούρων που αντιστοιχούν στα σημερινά Δημοτικά Διαμερίσματα του Δήμου. Τα παραπάνω Δημοτικά Διαμερίσματα περιλαμβάνουν τους ομώνυμους οικισμούς και επιπλέον τους οικισμούς Αγία Τριάδα, Άγιο Θωμά, Νεοχώρι, Παντοκράτορα, Ψαθάκι, Άγιο Νικόλαο, καθώς και τις οικιστικές θέσεις Άγιοι Απόστολοι, Καλαμίτσι, Αμβρακικό, Μάζωμα. Υπάρχουν ακόμη αρκετοί οικοδομικοί-παραθεριστικοί οικισμοί: Παντοκράτορας, Χρονέικα, Ανάλυση, Κλείσμα-Σκαφιδάκι, Σκάλα-Σκαφιδάκι και Κούκος-Μονολίθι.⁸⁷

Επίσημα στοιχεία για τον πληθυσμό της πόλης έχουμε μετά το 1913 (βλ. Πίν. 4). Η Πρέβεζα με βάση τα κριτήρια της Ε.Σ.Υ.Ε. αναγνωρίζεται ως αστικό κέντρο το 1951 όπου ξεπερνά το όριο των 10.000 κατοίκων. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στις δεκαετίες 1950 και 1960 ο παλιός αστικός πληθυσμός μεταναστεύει στην Αθήνα. Η ερήμωση του λιμανιού της πόλης είναι ένας από τους λόγους αυτής της κίνησης. Έτσι, ο πληθυσμός της πόλης μειώνεται.

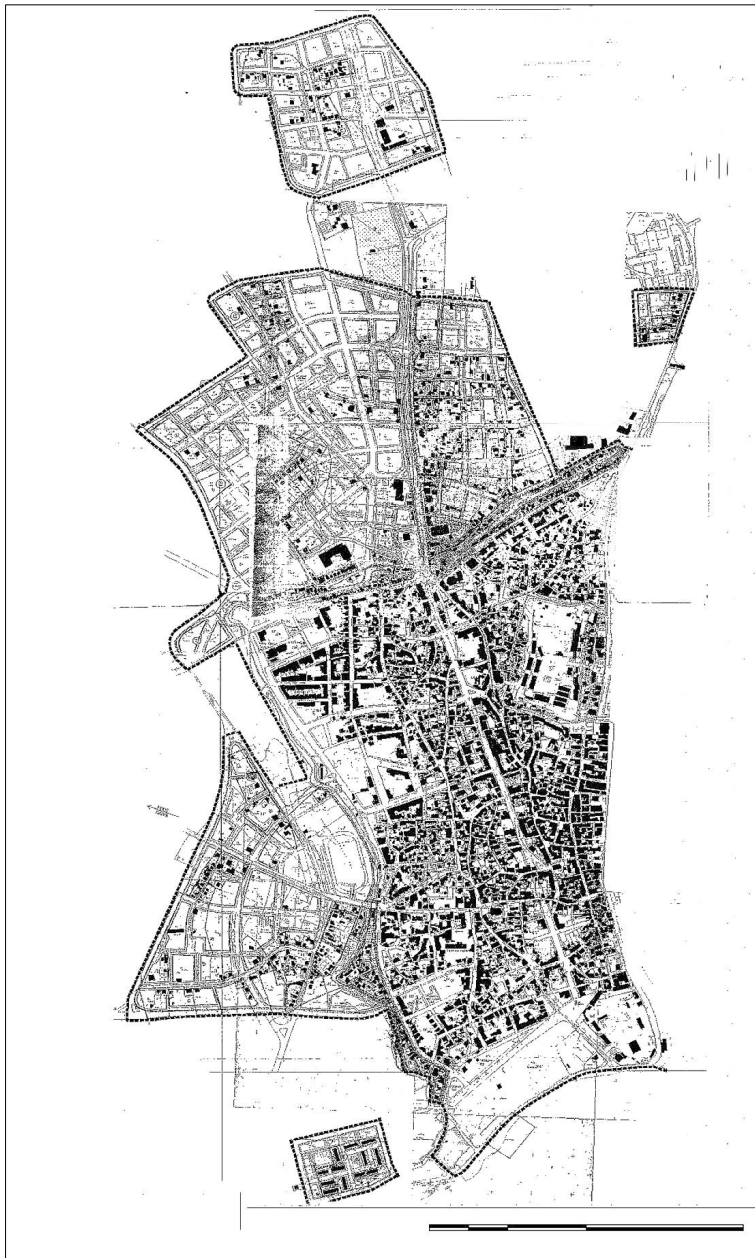
Αλλά από το 1971 και μετά ο πληθυσμός ακολουθεί αυξητική πορεία και μάλιστα με εντονότερο ρυθμό κάθε δεκαετία. Από τη μεταβολή του πληθυσμού για το διάστημα 1971-1981 συμπεραίνουμε ότι το φαινόμενο της αστικοποίησης συνεχίζει έντονα. Εκτιμάται ότι οι περισσότεροι «νέοι» κάτοικοι προέρχονται από γειτονικούς δήμους και εγκαθίστανται στην Πρέβεζα λόγω των περισσότερων ευκαιριών εργασίας που προσφέρει ή που επιστρέφουν σε αυτή κατά την περίοδο συνταξιοδότησης.

Η πληθυσμιακή αύξηση των τελευταίων ετών ενδεχομένως οφείλεται στα συγκριτικά πλεονεκτήματα, στις ευκαιρίες ανάπτυξης και ποιότητας βιοτικού επιπέδου που παρέχει η Πρέβεζα έναντι των άλλων δήμων της ευρύτερης περιοχής. Η αύξηση του πληθυσμού της τελευταίας δεκαετίας αντιπροσωπεύεται κυρίως από τις ηλικίες των 45 ετών και άνω, που είτε επιλέγουν την περιοχή ως νέο τόπο εγκατάστασης είτε επιστρέφουν μετά από περίοδο εγκατάλειψης. Ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι ο πληθυσμός των 0-14 ετών βρίσκεται στις τελευταίες αριθμητικά θέσεις των ηλικιών. Η Πρέβεζα παρουσιάζει την τελευταία δεκαετία σημαντική αύξηση στο δείκτη γήρανσης του πληθυσμού.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 η πόλη έχει 16.321 κατοίκους, το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού εμφανίζεται αυξημένο κατά 28% σε σχέση με το 1991, καθώς αντιστοιχεί στο 48,48% του πληθυσμού της πόλης. Ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός μειώνεται. Το ποσοστό ανεργίας φτάνει το 10,33%, αυξημένο κατά 2,5 μονάδες από το 1991.⁸⁸

⁸⁷ ΓΑΙΑ Α.Ε., 16.

⁸⁸ ΓΑΙΑ Α.Ε., 27-34.

ΕΙΚΟΝΑ 19: Το πολεοδομικό σχέδιο της πόλης του 1992.
Η δόμηση της πόλης σήμερα.
(Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)

Όσον αφορά τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, οι απασχολούμενοι στον τριτογενή τομέα εμφανίζουν το σημαντικό ποσοστό 59,82%. Στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα η μείωση των απασχολούμενων είναι σταδιακή. Προκύπτει το συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού, απασχολείται στα επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα και ακολουθούν τα επαγγέλματα των τεχνιτών, εργατών και χειριστών μεταφορικών μέσων.

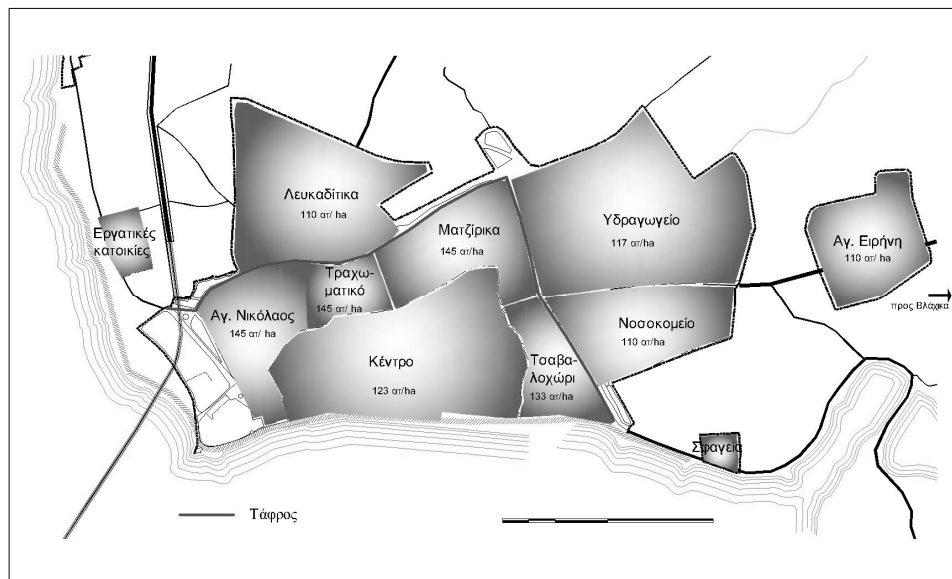
Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας έρευνας, ουσιαστικά έργα υποδομής για την πόλη έγιναν την περίοδο 1981-1993. Η πρώτη δραστητική αλλαγή ήταν η πεζοδρόμηση της οδού Έλ. Βενιζέλου παρά τη γενική αμφισβήτηση και αντίδραση.

Σημαντικό γεγονός για την πορεία της αστικής μορφής της πόλης είναι «ο χαρακτηρισμός τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών» με το Π.Δ. 19.10.78 (ΦΕΚ 594/Δ'/13.11.78). Ακολούθησε ειδικότερο Π.Δ. της 30.12.88 για το «χαρακτηρισμό τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών» (ΦΕΚ 39/Δ'/26.1.89). Η ενέργεια αυτή φανερώνει μια γενικότερη τάση που επικρατεί σε όλη την Ελλάδα και αφορά την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Έτσι, και οι διοικούσες αρχές της πόλης επιδίωξαν τη διατήρηση του παραδοσιακού στοιχείου στο κέντρο της. Το παραδοσιακό τμήμα της πόλης ελέγχεται από την Επιτροπή Πολεοδομικού Αρχιτεκτονικού Ελέγχου (Ε.Π.Α.Ε.), γεγονός ευχάριστο όσον αφορά την εξέλιξη της πόλης καθώς αναγνωρίζεται η ανάγκη διατήρησης του παραδοσιακού της ύφους.

Μεγάλη και σημαντική αναβάθμιση έγινε με την υποθαλάσσια ζεύξη του Ακτίου, που ένωσε την ακτή της Ηπείρου με την απέναντι ακτή της Στερεάς, και από τότε απαλλάχτηκε οριστικά το λιμάνι από τα φορτηγά και τα αυτοκίνητα που δημιουργούσαν μια ασφυκτική κατάσταση. Το αρχικό στάδιο επέβαλε την κατασκευή γέφυρας, αλλά τελικά επιλέχθηκε η κατασκευή υποθαλάσσιου τούνελ που είχε το πλεονέκτημα να μην αλλοιώνει το τοπίο. Το τούνελ κατασκευάστηκε απροσδόκητα γρήγορα και δόθηκε σε κυκλοφορία το 2002. Περίπου δύο χρόνια αργότερα διανοίχτηκε ο φαρδύς δρόμος που ένωσε το υποθαλάσσιο τούνελ με τον εθνικό δρόμο προς Άρτα και Ηγουμενίτσα.

Το 1997-1998 υλοποιήθηκε ένα άλλο μεγάλο έργο υποδομής για την πόλη, η ανάπλαση της περιοχής της παραλίας και της αγοράς. Πεζοδρομήθηκαν όλα τα κάθετα δρομάκια ανάμεσα στους δύο κεντρικούς παράλληλους πεζόδρομους (Εθν. Αντιστάσεως και Ελ. Βενιζέλου) όπως και τα δρομάκια ανάμεσα στον πεζόδρομο της Εθν. Αντιστάσεως και 21^{ης} Οκτωβρίου. Επίσης η λεωφόρος Ειρήνης διαπλατύνθηκε, απέκτησε πεζοδρόμια και οριοθετημένες θέσεις στάθμευσης.

Στο πλαίσιο της Ε.Π.Α. και σύμφωνα με το Ν. 1337/83 εκπονήθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης, το οποίο εγκρίθηκε με την απόφαση

ΕΙΚΟΝΑ 20: Χάρτης πολεοδομικών ενοτήτων
(Σχεδίαση Ε. Σαρρή, 2008)

77056/4271/26.10.88 του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 818/Δ'/16.11.88).⁸⁹ Το Γ.Π.Σ. περιλάμβανε την οργάνωση της πόλης για πληθυσμιακό μέγεθος 18.000 κατοίκων με χρονικό ορίζοντα 5 ετών. Προέβλεπε την επέκταση του σχεδίου πόλης σε περιοχές περίπου 100 ha και τη δημιουργία 10 πολεοδομικών ενοτήτων: Κέντρο, Άγιος Νικόλαος, Τραχωματικό, Ματζίρικα, Τσαβαλοχώρι, Λευκαδίτικα, Υδραγωγείο, Νοσοκομείο, Αγία Ειρήνη, Βλάχικα.

Η πόλη παρατηρείται να εκτονώνεται προς βορρά και νοτιοανατολικά εκτός τάφρου (Εικ. 20). Οι επεκτάσεις της πόλης αρχίζουν πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες όπου παλιότερα ξεκινούσαν από τις εισόδους των τειχών. Το

⁸⁹ Το Γ.Π.Σ. επαναδημοσιεύτηκε με την 50654/1578/6.3.92 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 364/Δ'/15.4.1992) και τροποποιήθηκε με την 71975/3812/3.6.93 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 757/Δ'/7.7.1993) όσο αφορά την επέκταση των ορίων στην πολεοδομική ενότητα Νοσοκομείο. Η αναθεώρηση του σχεδίου πόλης πραγματοποιήθηκε με την 3482/7.9.92 απόφαση Νομάρχη Πρέβεζας (ΦΕΚ 1085/Δ'/22.10.1992). Ωστόσο ακολούθησαν αρκετές τροποποιήσεις του σχεδίου, οι οποίες αφορούσαν κυρίως την αλλαγή της ρυμοτομίας. Το 1986 εγκρίθηκε η πολεοδομική μελέτη των περιοχών Νοσοκομείο και Λευκαδίτικα και η αναθεώρηση του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου (Π.Δ. 29.5.86 – ΦΕΚ 585/Δ'/3.7.1986) και το 1991 η πολεοδομική μελέτη των πολεοδομικών ενοτήτων Υδραγωγείο και Αγία Ειρήνη (Π.Δ. 69997/7.1.91 – ΦΕΚ 36/Δ'/30.1.1991).

σχέδιο πόλης προτείνει μεγάλη επέκταση «ώστε να είναι δυνατό οι εντασσόμενες περιοχές να αποτελέσουν αυτοτελείς πολεοδομικές ενότητες με όλους τους απαραίτητους εξοπλισμούς και λειτουργίες καθώς και κατάλληλη υποδομή».

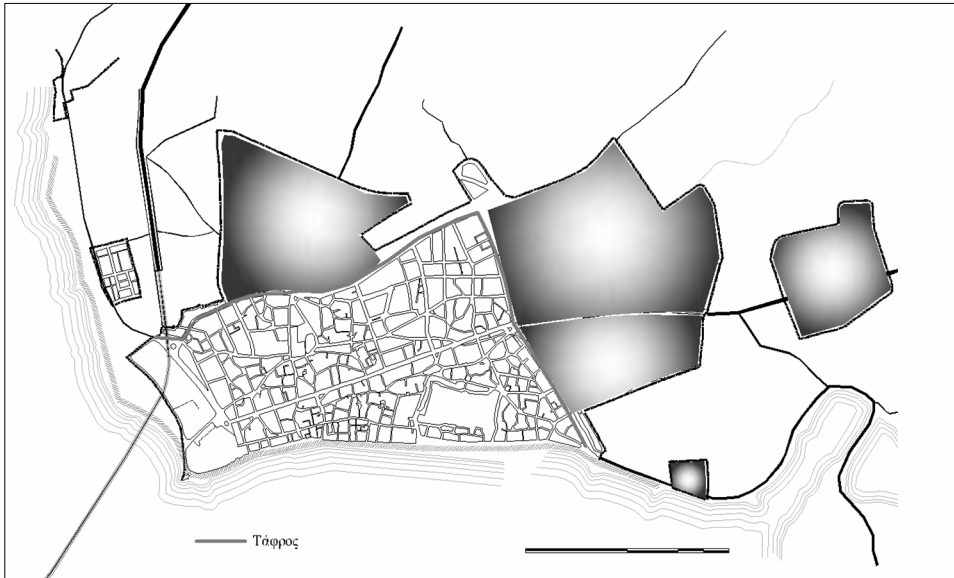
Όσον αφορά την περιοχή εντός τάφρου, το εμπορικό κέντρο της πόλης είναι διατεταγμένο παράλληλα προς το λιμάνι και αναπτύσσεται βασικά στο χώρο ανάμεσα στην κεντρική αγορά και την παραλία, όπως ίσχυε από παλιά. Συμπληρωματικά λειτουργούν μικρότερης σημασίας αγορές στο Σαϊτάν-Παζάρ, στην οδό Μπιζανίου και στην περιοχή Χάνια. Σήμερα οι κεντρικές λειτουργίες της πόλης αναπτύσσονται σε ένα εκτεταμένο πλέγμα. Οι χρήσεις γης μέσα στο πλέγμα δεν διακρίνονται. Λιανικό και χονδρικό εμπόριο, εξυπηρητήσεις, διοίκηση, αναψυχή κτλ. συνυπάρχουν και μόνο κάποιες χονδρικές προτιμήσεις θα μπορούσαν ίσως να διαπιστωθούν: το χονδρικό εμπόριο προς το βόρειο τμήμα, η αναψυχή προς την παραλία, η διοίκηση στο παλιό ιστορικό κέντρο. Στο εσωτερικό της εντός τάφρου περιοχή της πόλης αισθητή είναι η έλλειψη επαρκών χώρων αναψυχής και πρασίνου.

Το τελευταίο Γ.Π.Σ. που συντάχθηκε το 1992 αναφορικά στη χωροθέτηση των λειτουργιών της πόλης προτείνει μεταξύ άλλων:⁹⁰

- Περιορισμό του εμπορικού κέντρου το οποίο θεωρείται υπερτροφικό και δημιουργία τριών δυναμικών κέντρων που θα εξυπηρετούν: 1) τον Άγιο Νικόλαο, Τραχωματικό, Λευκαδίτικα, Εργατικές Κατοικίες· 2) τα Ματζίρικα, Τσαβαλοχώρι, Νοσοκομείο και Υδραγωγείο και 3) Ελαιώνα και περιαστικούς οικισμούς.
- Δημιουργία δύο πάρκων: το ένα στο Φρούριο του Αγίου Αντρέα που θα εξυπηρετεί το κέντρο και το Τσαβαλοχώρι και το άλλο στη ζώνη της τάφρου για τα Ματζίρικα, το Τραχωματικό και τα Λευκαδίτικα.
- Δημιουργία Πνευματικού Κέντρου για την πόλη μιας και δεν υπάρχει και απαιτείται.
- Διαμόρφωση πλατειών που θα εξυπηρετούν κάθε πολεοδομική ενότητα και όχι μόνο το κέντρο της πόλης.
- Συνδυασμός εκπαιδευτηρίων με χρήσεις αθλητισμού, αναψυχής κλπ.
- Να δοθούν 10 στρέμματα γης για αθλητικές εγκαταστάσεις.
- Εξασφάλιση παιδικών χαρών ιδιαίτερα στις εκτός τάφρου πολεοδομικές ενότητες.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις που σημειώνονται στο Γ.Π.Σ. αφορούν όντως υπαρκτά προβλήματα για την πόλη. Μερικές από αυτές τις ενέργειες, όμως, αναστάλθηκαν ή άλλες εφαρμοστήκαν μερικώς. Παρόλα αυτά είναι ανάγκη για την πόλη η αποκέντρωση λειτουργιών της. Συνοψίζοντας, χαρακτηρίζουμε

⁹⁰ Υ.Χ.Ο.Π., Ε.Π.Α. 1982-1984.

ΕΙΚΟΝΑ 21: Χάρτης με τις τάσεις επέκτασης της πόλης
(Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008)

μονόκεντρη την οργάνωση της Πρέβεζας με έντονη συγκέντρωση εξυπηρετήσεων στο κέντρο της πόλης ενώ οι υπόλοιπες πολεοδομικές ενότητες χαρακτηρίζονται με τη χωροθέτηση γενικής κατοικίας.

Πράσινο και ελεύθεροι χώροι στο πολεοδομικό συγκρότημα

Όπως αναφέρουν τα σχόλια στο Γ.Π.Σ., η Πρέβεζα είναι μια πόλη «πνιγμένη» στο πράσινο. Το πράσινο αυτό, όμως, βρίσκεται εκτός των ορίων της πόλης. Μέσα στην πόλη η έλλειψη πρασίνου είναι αισθητή. Στο Γ.Π.Σ. τίγεται το θέμα της έλλειψης ελεύθερων δημοσίων χώρων στο κέντρο της πόλης.

Σαν πάρκο πόλης χαρακτηρίζεται ο μεγάλος ελεύθερος χώρος μπροστά από τα ιαματικά λουτρά και κάτω από το φρούριο του Αγίου Γεωργίου. Ο χώρος είναι δημοτικός και χαρακτηρίζεται χώρος πρασίνου από το ισχύον ρυμοτομικό. Βρίσκεται όμως στη μία πλευρά της πόλης και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ότι εξυπηρετεί το σύνολό της.

Το 1961 κατασκευάστηκε η Πλατεία Ανδρούτσου, ο σημαντικότερος ελεύθερος δημόσιος χώρος της πόλης. Στην αρχή εκεί έφτανε η θάλασσα. Προσχώθηκε με μπάζα που έριχναν κάρα που μετέφεραν υλικά και έτσι αργότερα έγινε η πλατεία. Σήμερα είναι ο μεγαλύτερος δημόσιος ελεύθερος χώρος στην πόλη που προσφέρεται για συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις. Αν και η κεντρική

αυτή πλατεία μαζί με τις μικρότερες που βρίσκονται κοντά της επαρκούν για την πόλη από άποψη επιφάνειας σύμφωνα με τα σταθερότυπα, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν εξυπηρετούν παρά μόνο τη γειτονιά του κέντρου και σε μικρότερο βαθμό το Τσαβαλοχώρι. Όλες οι υπόλοιπες πολεοδομικές ενότητες τόσο εντός όσο και εκτός τάφρου δεν έχουν διαμορφωμένες πλατείες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η πεζοδρόμηση και η ανάπλαση μέρους του παραδοσιακού τομέα. Η παραλιακή οδός Ελ. Βενιζέλου, η παράλληλη σε αυτήν Εθν. Αντιστάσεως και άλλοι δρόμοι που συνδέονται με αυτές έχουν πεζοδρομηθεί στο πλαίσιο του χαρακτηρισμού του τομέα ως παραδοσιακού, όπως προαναφέρθηκε. Αποτελεί σημαντικό δίκτυο πεζοδρόμου για την πόλη και επιπλέον, όπως είναι προφανές, συμβάλει στην εξυγίανση του κέντρου και στην ανάδειξη του παραδοσιακού του χαρακτήρα.

Τελευταία έχει γίνει ανάπλαση με πεζόδρομο και ποδηλατόδρομο ενός μέρους της τάφρου χαρίζοντας στους κατοίκους της πόλης μια ακόμα διαδρομή αναψυχής.

Δίκτυο Κυκλοφορίας

Η θέση της Πρέβεζας στο περιφερειακό και εθνικό σύστημα μεταφορικών αξόνων χαρακτηρίζεται από δυναμικότητα και ορίζεται από την ύπαρξη λιμανιού, του αερολιμένα Ακτίου-Λευκάδας, και του οδικού άξονα Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Σημαντικό έργο οδικής υποδομής για την πόλη είναι η ένωση της Πρέβεζας με την Αιτωλοακαρνανία με την υποθαλάσσια σήραγγα του Ακτίου.

Η πόλη αναπτύχθηκε εκατέρωθεν της Λ. Ειρήνης και της συνέχειάς της, της Λ. Ιωαννίνων. Ο άξονας αυτός νότια κατέληγε στο λιμάνι ενώ βόρεια η συνέχειά της ήταν η Εθνική οδός Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Σήμερα ο άξονας αυτός συνεχίζει να «διχοτομεί» την πόλη. Επίσης, δεν υπάρχουν ικανοποιητικές οδικές υποδομές. Εκτός από τις Λ. Ιωαννίνων και Ειρήνης στο υπόλοιπο οδικό δίκτυο της πόλης οι οδοί έχουν μικρά πλάτη οδοστρώματος και ανεπαρκή έως ανύπαρκτα πεζοδρόμια. Ακόμη, χαρακτηρίζονται από κακή γεωμετρία και επικίνδυνη για την ασφάλεια χάραξη. Ο πυκνός πολεοδομικός ιστός της πόλης δημιουργεί έντονα κυκλοφορικά προβλήματα.⁹¹

Σε όλη την έκταση της πόλης, έχουν καταμετρηθεί 1586 δημόσιες θέσεις στάθμευσης, οι οποίες δεν υπόκεινται σε κανένα περιορισμό. Επίσης καταμετρήθηκαν 356 δημόσιες θέσεις που υπόκεινται σε χρονικό περιορισμό. Η πόλη διαθέτει μεγάλο σχετικά αριθμό θέσεων στάθμευσης εκτός οδού. Ο μεγαλύτερος αριθμός θέσεων στάθμευσης, βρίσκεται σε πιλοτές. Σίγουρα αυτός ο τύπος στάθμευσης αποτελεί μια εύκολη λύση αλλά έχει σαν αποτέλεσμα να μην δημιουργούνται μέτωπα στους δρόμους οπότε περπατώντας η πόλη φαίνεται απρόσωπη και ψυχρή. Επίσης υπάρχουν υπαίθριοι ιδιωτικοί

⁹¹ Κυκλοφοριακή Μελέτη Δήμου Πρέβεζας 2004.

χώροι, οι οποίοι συνήθως είναι ακάλυπτοι χώροι παραπλεύρως των ιδιοκτησιών με στοιχειώδη υποδομή. Ως κοινόχρηστοι χώροι στάθμευσης χρησιμοποιούνται, όπου είναι δυνατόν, τα αδόμητα οικόπεδα ή άλλες εκτάσεις σε διάφορα σημεία της πόλης. Οι ιδιωτικοί χώροι στάθμευσης παρά το σημαντικό αριθμό τους, δεν προσφέρονται για την εξυπηρέτηση της ζήτησης σε στάθμευση τις ώρες αιχμής. Τέλος, υπάρχουν τρεις μεγάλοι κοινόχρηστοι χώροι στάθμευσης που τελούν υπό την κυριότητα του Δήμου, ανοικτοί όλο το εικοσιτετράωρο και προσφέρονται ατελώς περί τις 400 θέσεις. Οι θέσεις στάθμευσης γενικά, δεν κατανέμονται ομοιόμορφα στην πόλη.

Οι μαζικές μετακινήσεις εξυπηρετούνται από ένα ιδιωτικό σύστημα αστικών συγκοινωνιών που λειτουργεί όπως και στις άλλες πόλεις της Ελλάδας σαν ανώνυμη εταιρία. Αν και είναι νέο στην πόλη, η οργάνωσή του είναι ακόμα πρωτόγονη μιας και καθορισμένες στάσεις των λεωφορειακών γραμμών μέσα στην πόλη δεν υπάρχουν. Ενδιαφέρον στη σύνθεση της κυκλοφορίας παρουσιάζει το μικρό ποσοστό των ταξί και το υψηλό ποσοστό των δικύκλων. Παρόλα αυτά, πέρα από το νέο ποδηλατόδρομο που έγινε με την ανάπλαση μέρους της τάφρου δεν υπάρχουν στην υπόλοιπη πόλη υποδομές για να κυκλοφορήσει ο ποδηλάτης με ασφάλεια.

Τχνη της ιστορίας της πόλης της Πρέβεζας στο σύγχρονο αστικό ιστό

Από τη μέχρι τώρα έρευνα για την εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας προκύπτει το συμπέρασμα ότι αρκετά στοιχεία της πολιτιστικής της κληρονομιάς έχουν χαθεί είτε από βομβαρδισμούς πολέμων είτε από το φαινόμενο της έντονης ανοικοδόμησης.

Είναι εμφανής η πύκνωση της δόμησης όπως φαίνεται και στη σύγκριση των δύο χαρτών παρακάτω (Εικ. 22). Η εικόνα της πόλης μετά από 60 χρόνια περίπου έχει μεταβληθεί ουσιαστικά. Το ποσοστό κάλυψης των οικοδομικών τετραγώνων έχει σαφώς αυξηθεί. Βέβαια, οι βασικές χαράξεις των δρόμων παραμένουν, καθώς το ίδιο ισχύει και για την εικόνα της πόλης που αφορά την παραλιακή οδό και την αγορά. Χαρακτηριστικά φαίνεται η «διχοτόμηση» της πόλης από τη χάραξη της Λ. Ειρήνης στο σημερινό πολεοδομικό ιστό.

Πιο συγκεκριμένα, το ιστορικό κέντρο εξακολουθεί μέχρι σήμερα να δραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη πόλη. Οι οδικοί άξονες έχουν διατηρηθεί καθώς και αρκετά κτίσματα, ενώ ό,τι νέο ανεγείρεται, υπακούει σε συγκεκριμένους κανονισμούς ώστε να εναρμονίζεται με το υπόλοιπο ύφος του παραδοσιακού τομέα.

Τα κάστρα του Αγίου Αντρέα και του Αγίου Γεωργίου καθώς και η θέση Παλαιοσάραγα πέρασαν σε στρατιωτική χρήση. Σήμερα ο Δήμος βρίσκεται σε επαφή με το Υπουργείο Άμυνας για την πλήρη παραχώρηση των φρουρίων. Μέχρι στιγμής το Υπουργείο παραχωρεί τα φρούρια μόνο για πολιτιστική χρήση τριών χρονών η οποία ενδέχεται να ανανεώνεται. Το φρούριο του

Παντοκράτορα χρησιμοποιήθηκε ως φυλακές. Η χρήση αυτή καταργήθηκε τη δεκαετία του 1970 από τον Παγκόσμιο Ερυθρό Σταυρό. Σήμερα χρησιμοποιείται κατά καιρούς για πολιτιστική χρήση. Το τείχος της πόλης έχει καταστραφεί. Η τάφος έχει μαζωθεί σήμερα μερικώς.

Από πλευράς κτιριακού αποθέματος, διατηρούνται στην Πρέβεζα αξιόλογα κτίρια τα οποία χρονολογούνται από την περίοδο της τελευταίας οθωμανικής κυριαρχίας. Τα χαρακτηριστικά τους αναλύθηκαν σε προηγούμενες ενότητες. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κτιρίων συγκεντρώνεται στο ιστορικό κέντρο και σε παλιούς βασικούς οδικούς άξονες. 33 από αυτά έχουν κηρυχθεί διατηρητέα. Μεγάλο μέρος του ιστορικού κτιριακού αποθέματος έχει χαθεί είτε από βομβαρδισμούς, είτε από μεταπολεμικές αυθαιρεσίες.

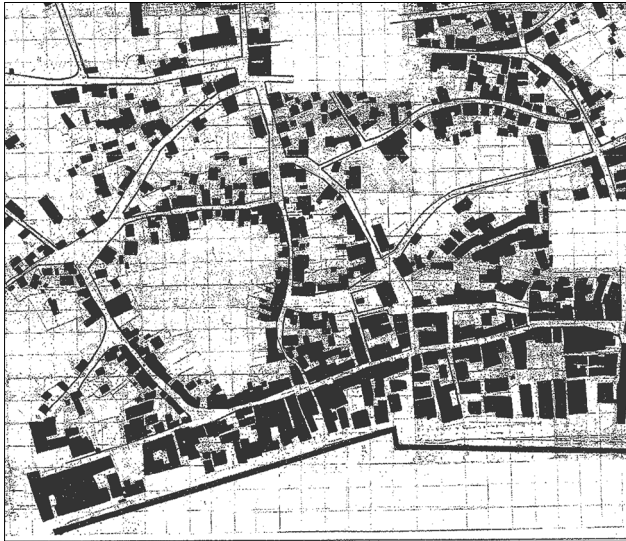
Όσον αφορά τις ορθόδοξες εκκλησιές η Πρέβεζα έχει σήμερα επτά ενορίες. Οι παλιές εκκλησίες καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Κάποιες ανοικοδομήθηκαν, στερεώθηκαν και κάποιες ανακαινισθήκαν και καλλωπίστηκαν. Ο ρωμαιοκαθολικός ναός του Αγίου Αντρέα παρέμεινε σε χρήση έως το 1943. Μετέπειτα άλλαξε χρήσεις και κακοποιήθηκε.

Τα τζαμιά μετά την απελευθέρωση έχασαν τη χρήση τους. Το τζαμί στο κάστρο του Αγίου Αντρέα μετατράπηκε σε αρχαιολογικό μουσείο και μετά τις ζημιές που υπέστη από τους βομβαρδισμούς του 1940-1944 κατεδαφίστηκε. Το Γενί Τζαμί δέχτηκε πολλές προσθήκες που αλλοίωσαν τη μορφή του. Πήρε τη χρήση σχολείου από το 1925 ως το 1938. Πέρασε στα χέρια ιδιωτών, μετατράπηκε σε εργαστήρια και σήμερα είναι εγκαταλειμμένο.

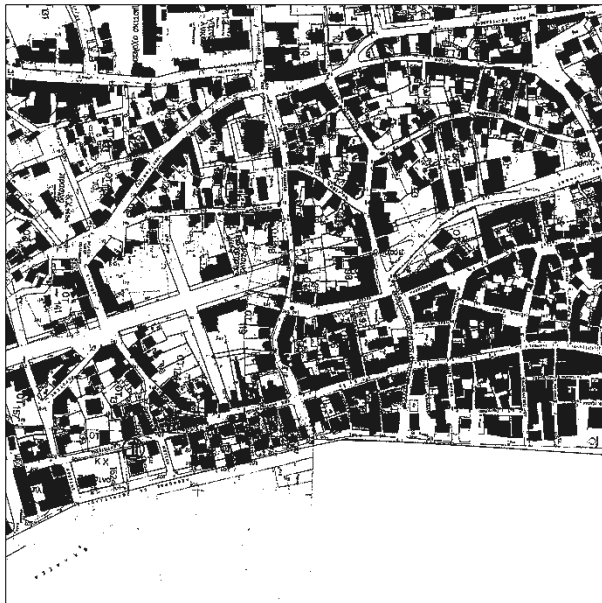
Αντί επιλόγου

Ο 20^{ός} αιώνας ήταν για όλη τη χώρα μια περίοδος κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων. Τα γεγονότα που ακολούθησαν –όπως οι Βαλκανικοί πόλεμοι, οι δύο Παγκόσμιοι πόλεμοι, ο Εμφύλιος και η Χούντα– φέρουν τη χώρα σε πολιτική, οικονομική και κοινωνική αστάθεια. Η οικονομική κρίση, η προσφυγιά του 1922, η μετανάστευση του 1950 ταλανίζουν τον ελληνικό πληθυσμό για αρκετά χρόνια. Μετά, ακολούθησε η αύξηση του πληθυσμού με συνέπεια την ανοικοδόμηση και την έλλειψη πρόνοιας για τις απαιτούμενες υποδομές για την πόλη.

Στις περισσότερες πόλεις της επαρχίας της χώρας σημαντική μερίδα του πληθυσμού τους ανήκει σε εσωτερικούς μετανάστες. Μετά τη δεκαετία του 1960, πληθυσμιακή αύξηση παρατηρείται σε κάθε πόλη. Το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης οδήγησε σε γρήγορες, φτηνές και απρόσωπες λύσεις που αφορούσαν τη στέγαση του νέου πληθυσμού. Η αναζήτηση της ποιότητας και της αισθητικής ήταν προνόμιο λίγων. Το ελληνικό κράτος δίνει λανθασμένη λύση μιας και δεν είναι στις πρωτοβουλίες του η χωρική οργάνωση.

1938

1992

ΕΙΚΟΝΑ 22: Το ίδιο μέρος του πολεοδομικού ιστού το 1938 και 1992
(Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)

Σήμερα έχει απαξιωθεί το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης. Βέβαια, η μεσαία αστική τάξη που απαρτίζει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας επαναλαμβάνει λανθασμένες λύσεις του παρελθόντος. Η μεταπολεμική περίοδος ίσως να δικαιολογείται από την ιστορική συγκυρία, σήμερα, όμως, τα λάθη οφείλονται στην αδιαφορία και στην άγνοια της υπάρχουσας κατάστασης. Οι επιστήμονες κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου. Η βιωσιμότητα των ελληνικών πόλεων μειώνεται. Παρατηρείται το φαινόμενο της γιγάντωσης των πόλεων χωρίς να μπορούν να υποστηρίξουν τη δυναμική τους.

Η πόλη εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να διογκώνεται και αυτό χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης. Ο νέος πληθυσμός που συγκεντρώνεται στην Πρέβεζα παίζει καθοριστικό ρόλο και στη φυσιογνωμία του τόπου. Υπερέχει με συντριπτικό ποσοστό η απασχόληση στον τριτογενή τομέα, γεγονός που συνδέεται με την περαιτέρω αστικοποίηση της Πρέβεζας. Σύμφωνα με τις τάσεις εξέλιξης που προσδιορίζονται από το νέο Γ.Π.Σ. εκτιμάται ότι τα επόμενα χρόνια ο πληθυσμός θα αυξάνεται με έντονο ρυθμό. Η Πρέβεζα θα αποτελέσει τον κύριο πόλο έλξης προσελκύοντας πληθυσμό από την ευρύτερη περιοχή. Η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται στα πλεονεκτήματα που έχει η περιοχή και σχετίζονται με το φυσικό της περιβάλλον, στο σχετικά χαμηλό κόστος ζωής, την απουσία οξυμμένων κοινωνικών προβλημάτων, γενικά την καλύτερη ποιότητα ζωής και τις αναπτυξιακές ευκαιρίες και δυνατότητες που παρουσιάζει η Πρέβεζα. Ωστόσο, η αύξηση του πληθυσμού θα επιφέρει περαιτέρω διόγκωση της Πρέβεζας η οποία ήδη εμφανίζει τάσεις εξάπλωσης στον εξωαστικό χώρο, αλλοιώνοντας το φυσικό και αγροτικό τοπίο. Αναφορικά με την οικονομική διάρθρωση, η στροφή προς τις τριτογενείς δραστηριότητες εκτιμάται ότι θα συνεχιστεί, περιορίζοντας περισσότερο την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, ενώ και ο δευτερογενής θα ακολουθήσει σταθερά μικρή αλλά καθοδική πορεία.

Κρίνεται επιτακτική ανάγκη η διαφύλαξη όλων των παραδοσιακών στοιχείων που δίνουν ιδιαίτερη εικόνα στην πόλη. Τα ενδιαφέροντα κτίρια που έχουν μείνει και μας φέρνουν στο μυαλό εικόνες από το παρελθόν και οι υπόλοιποι εγκαταλειμμένοι χώροι χρήζουν επανάχρησης χωρίς όμως αυτή να κακοποιεί το κτίριο αλλά να σέβεται και να αναδεικνύει την ιστορία του.

Όσον αφορά τις νέες νομοθεσίες, αυτές θα πρέπει να προσαρμόζονται στο υπάρχον κτιριακό δυναμικό και να σέβονται την εικόνα της πόλης που προϋπήρχε και όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Όλες οι προσθήκες στην πόλη θα πρέπει να υπακούν στη νομοθεσία και να μην γίνονται άναρχα. Το νέο θα πρέπει να έρχεται σε αρμονία με το παλιό.

Απαραίτητη είναι η οικιστική επέκταση του οικισμού κάτω από τις κατάλληλες χωρικές συνθήκες, ώστε να αποφευχθεί η ανεξέλεγκτη δόμηση. Επίσης, πρόβλημα στη βιώσιμη ανάπτυξη της πόλης είναι το γεγονός ότι δομείται μονοκεντρικά και η περιοχή εντός τάφρου έχει κορεστεί οικοδομικά. Ακόμα,

χρειάζεται αναδιάρθρωση των χρήσεων και των δραστηριοτήτων. Θα πρέπει να «ελευθερωθούν» χώροι μέσα στην πόλη που δεν σχετίζονται με την πολεοδομική της λειτουργία.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ερευνητική εργασία φτάνω στο συμπέρασμα ότι η πόλη της Πρέβεζας έχει αρκετές δυνατότητες να γίνει μια «βιώσιμη πόλη». Ο δρόμος όμως για τη βιώσιμη ανάπτυξή της είναι ακόμα μακρύς. Όπως έδειξε, πιστεύω, η έρευνα αυτή, θα χρειαστούν δραστικά μέτρα για την πόλη για να σωθεί ό,τι απέμεινε από το παρελθόν της το οποίο θα συνθέσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της πόλης έτσι ώστε να μην χαθεί προς χάριν αυτού του παρωχημένου μοντέλου ανάπτυξης.

Αρχειακές πηγές

Πολεοδομία Πρέβεζας

ΓΑΙΑ Α.Ε., Γενικό πολεοδομικό σχέδιο Δήμου Πρέβεζας, Α΄ φάση, Πρέβεζα, Δεκέμβριος 2005

Υ.Χ.Ο.Π., Ε.Π.Α, Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Δήμου Πρέβεζας, Α΄ φάση και Β΄ φάση, Πρέβεζα, 1982-1984

Κυκλοφοριακή Μελέτη Δήμου Πρέβεζας, Ε. Καρεκλάς & Ν. Βόσκογλου, Πρέβεζα, 23 Αυγούστου 2004

Δημοτική Βιβλιοθήκη Δήμου Πρέβεζας

Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Δήμου Πρέβεζας, 1915 κ.ε.

Βιβλιογραφία

ΑΥΔΙΚΟΣ Ε.Γ., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, 2^η έκδοση, Πρέβεζα

ΒΑΣΙΛΙΑΣ Η., 1957, Ο Πάτερ Κοσμάς στην Πρέβεζα (1758-1779) και ο ιερός ναός αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, *Ηπειρωτική Εστία* 51, 225-229

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1991, *Ιστορική έρευνα των Μνημείων της Πρέβεζας. Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Θεσσαλονίκη

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1995, *Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ερευνητικό πρόγραμμα)

- ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Αθήνα
- DELILBAŞI M., 1993, History of Preveza in the XIVth century according to the ottoman taxation registers, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, Πρέβεζα, 57-72
- ΔΟΝΟΣ Δ., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 6-44
- ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 66-111
- HOLLAND H., 1989, *Ταξίδια στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, Αθήνα
- ΚΑΜΠΟΛΗ-ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΥ Α., 2007, Τα λιτρουβιά της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 349-378
- ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Α., 1995, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας*, Θεσσαλονίκη 1995
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2005, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ήπειρωτών Κοινόν* 1, 59-92
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 164-263
- ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ ΣΤ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα*, Πρέβεζα
- ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Κ., 1990, Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 47-61
- ΚΑΡΖΗΣ Α., 1993, *Πρέβεζα (ιστορικογραφική αναδρομή)*, Πρέβεζα
- ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ Μ., 1987, Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην Άρτα, *Σκουφάς* 72-73, 234-237
- ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα
- ΛΟΥΚΑΤΟΣ Σ., 1990, Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, 1875-1881, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 39-48
- ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ Μ. (Επιμ.), 1990, *Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη, Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986*, Πρέβεζα
- ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα
- ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1993, Επανεγκατάσταση Πρεβεζάνων στην πατρίδα τους το 1718, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 29-30, 67-72
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ), 1986, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως*

Άρτης και Πρεβέζης, Άρτα

- ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ., 1990, Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 34-45
- ΠΟΛΥΖΟΥ Ν., 1973, Η άνοδος της αστικοποίησης. Η πολεοδομική διαμόρφωση με την προσφυγική πλημμυρίδα, στο: *Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα: Πενήντα χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο, Ειδικό Αφιέρωμα* 31, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, έτος 47^{ου}, φ. 992, 26.4.1973, 9-10
- ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α' Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 25-41
- ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ. & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1991, *Πρέβεζα*, Πρέβεζα
- ΣΜΥΡΗΣ Γ., 2001, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822). Ιστορική-πολιτική-οικονομική και χωροταξική θεώρηση*, Ιωάννινα (Diss.)
- ΣΤΑΘΗΣ Γ.Δ., 1976, *Η Ήπειρος (1805-1810) από το ημερολόγιον του Άγγλου περιηγητού William Leake*, Αθήνα
- ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1981, Ο αλφαριθμητισμός στην Πρέβεζα κατά το 18^ο αιώνα (1742-1784), *Ο Εραμιστής* 17, 86-99
- ΤΣΑΪΜΟΥ Κ., 1994, Τα σπίτια της Πρέβεζας, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 31, 180-186
- ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π., 1929, Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4, 263-294
- ΧΡΟΝΙΚΟ, 1990, *Το Χρονικό του Μορέως. Το ελληνικό κείμενο κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του παρισινού*, Αθήνα